

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
akad. Z.M.BÜNYADOV adına ŞƏRQŞÜNASLIQ İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

SƏADƏT ABDULLA QIZI İBRAHİMOVA

ƏRƏB MƏHCƏR ƏDƏBİYYATININ CƏNUBİ
AMERİKA QOLU

5718.01- Dünya ədəbiyyatı (ərəb ədəbiyyatı)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI-2015

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəşliq İnstitutunun “Ərəb filologiyası” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Cəfərov Vilayət Abbasqulu oğlu
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Rəsmi opponentlər: Həmidov İmamverdi Yavər oğlu
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Əzizov Elxan Zəkəriyə oğlu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
professor əvəzi

Aparıcı təşkilat: AMEA, Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, “Ərəbdilli əlyazmaların tədqiqi” şöbəsi

Müdafiə “_13_” “_01_” 2016-ci il saat ___ da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəşliq İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən FD 01.151 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 31, VII mərtəbə, AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəşliq İnstitutu
Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “_” “_” 2015-ci il tarixində göndərilmişdir.

**FD 01.151 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru:**

Zenfira Ədhəm qızı Şıxəlilərli

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Məlum olduğu kimi, Ərəb ədəbiyyatı dünyanın ən qədim, ən möhtəşəm ədəbiyyatlarından biridir. İlk nümunələri eramızın V əsrinə gedib çıxan ərəb ədəbiyyatı bir sıra inkişaf mərhələlərindən keçsə də, XII əsrdən sonrakı, yəni Abbasilər xilafəti dağılıqdan sonrakı dövrdə “durğunluq mərhələsi”¹nə qədəm qoymuşdur. Uzun əsrlər boyu ətəlet içərisində olan ərəb ədəbiyyatı XIX əsrdən etibarən yenidən dirçəlməyə başlamışdır. Bu dirçəlmənin başlıca səbəbi isə Misir, Suriya, Livan kimi ərəb ölkələrinə Avropa təsirinin güclənməsi idi. Yenidən dirçələn ədəbiyyatda bir yandan qədim ənənələrə meyl duyulurdusa, digər tərəfdən Qərbi Avropa ədəbiyyatının təsiri ilə yeni janrlar, dramaturgiya və.s. yaranırdı.

Müasir ərəb ədəbiyyatının inkişafı nəticəsində ərəb ədəbləri tərəfindən Ərəbistan mühitindən kənar Şimali və Cənubi Amerikada XIX əsrin sonu və XX əsrin I yarısında “ərəb məhcər ədəbiyyatı” yaradılmışdır. Ərəb məhcər ədəbiyyatı Suriya və Livandan Amerika qitəsinə mühacirət etmiş yoxsul, kasıb, miskin və əksəriyyətinin natamam təhsilli olduğu ərəblər tərəfindən yaradılmışdır. Yad ölkəyə bir parça çörək dalınca gedən bu ərəblər dilini bilmədikləri xalqın içərisində maddi cəhətdən sıxıntılara məruz qalsalar da, mənəvi cəhətdən çox zəngin bir irs, hətta bir çox sahələrdə müasir ərəb ölkələrində yaranan ədəbi sərvəti üstələyən bir ədəbiyyat yaratmağa müvəffəq olmuşdular. Məhcər ədəbiyyatının nümayəndələri hər vaxt çalışırdılar ki, yazdıqları əsərlər, şeirlər ilə ərəb dünyasında yeni, azad, humanist düşüncə oyatsınlar. İrəqindən, dinindən, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün insanların hürr yaşamağı istədiklərini yaxşı anlayan məhcər ədəblərinin yaradıcılıqları təkcə ərəb dünyasını deyil, bütün bəşəriyyəti qaranlıqdan, ətələtdən, haqsızlıqlardan qorumağa xidmət edirdi. Görkəmli məhcər yazıçısı Mixail Nuaymənin Nobel mükafatına namizəd göstərilməsi ərəb məhcər ədəbiyyatının müasir dünya ədəbiyyatındakı nüfuzunun bariz göstəricisidir¹. Həmçinin qeyd edək ki, ərəb məhcər ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Cübran Xəlil Cübranın xatirəsini əbədiləşdirmək üçün 1990-cı ildə ABŞ prezidenti Corc Buşun qərarı ilə Vaşinqtonda “Cübran Xəlil adına memorial poeziya bağı” salınmışdır². Eləcə də əsas ərəb Amerika İnstitutu Fondu tərəfindən 1999-cu ildə qoyulan və hər ilin yazında Vaşinqtonda ərəb ölkələrinin səfirlərinin, Konqres və Prezident Administrasiyasının üzvlərinin, bir çox qeyri-hökumət və ictimai təşkilatların sədrlərinin, o cümlədən tanınmış ictimai-siyasi xadimlərin, biznes nümayəndələrinin və digər mötəbər qonaqların iştirakı ilə “Cübran Xəlil

¹ <http://vb.arabsgate.com/showthread.php?t=524411>

² <http://vb.arabsgate.com/showthread.php?t=524411>

Cübran “İnsanlığın ruhu” adlı mükafatın təqdim etmə mərasimi keçirilməkdədir. Bütün bunlar sözsüz ki, ədibə və ərəb məhcər ədəbiyyatına verilən qiymətin təzahürüdür³.

Tədqiqat işində XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Osmanlı dövlətinin idarəçiliyində olan Suriya və Livanda baş vermiş bir sıra iqtisadi və siyasi gərginliklərin təhlili və həmin ərazidə yaşayan xristian ərəblərin mühacirət etmə səbəbləri barədə aparılan elmi araşdırmalar nəticəsində, Qərb ölkələrinin, xüsusilə ABŞ, Fransa və İngiltərənin Suriya və Livana etdikləri müdaxilələrin mühacirəti yaradan başlıca səbəb olduğu qənaətinə gəlinmişdir. Bir çox qərbyönlü tədqiqatçıların yanlış mövqedən çıxış edərək mühacirətin baş verməsində bilavasitə Osmanlı dövlətini və onun yanlış idarəçiliyini səbəb göstərməsini nəzərə alsaq, tədqiqat işində həmin dövrün tarixinə, Osmanlı tabeçiliyində olan Orta Şərq regionunda baş verən ictimai-siyasi hadisələrə obyektiv yanaşılaraq aparılan araşdırmaların mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi vurğulanmalıdır. Müasir dövrümüzdə “türk-İslam” birliyinə kölgə salmaq istəyən qüvvələrin və bu istiqamətdə onlar tərəfindən aparılan qeyri-obyektiv təbliğatların və elmi araşdırmaların çoxluğu dissertasiya işində bu istiqamətdə aparılan tədqiqatın aktuallığını inkaredilməz edir.

Bir sıra iqtisadi və siyasi gərginliklər səbəbilə Cənubi Amerikaya üz tutan mühacir ərəblər əcdadlarının VIII əsrdə İspaniyada yaratdıqları Əndəlus ədəbiyyatının şərəfinə burada təsis etdikləri ən böyük ədəbi cəmiyyəti “əl-Usba əl-Əndəlusiyə” (“Əndəlus cəmiyyəti”) adlandırmışdılar. İstər Əndəlus, istərsə də məhcər ədəbiyyatı ərəblərin yad torpaqlarda əldə etdikləri uğurun təzahürü olsa da, qeyd edilməlidir ki, Əndəlus ədəbiyyatı müsəlman ərəblər tərəfindən, Şimali və Cənubi Amerikadakı məhcər ədəbiyyatı isə ərəbdilli xristian ərəblər tərəfindən yaradılmışdır. Həmçinin bildiririk ki, Əndəlus ədəbiyyatı Cənubi Amerikada formalaşmış məhcər ədəbiyyatına o qədər sirayət etmişdir ki, bir çox alimlər məhcər ədəbiyyatını onun davamı olduğunu bildirmişdilər. Bu baxımdan, tədqiqata cəlb olunan mövzunun bir bölməsi olaraq “Əndəlus cəmiyyəti”nin yaranmasının, fəaliyyətinin və müasir ərəb ədəbiyyatına təsirinin araşdırılmasının aktuallığı göz qabağındadır.

Tədqiqatın mövzusu müasir dövrümüz üçün çox vacibdir. Belə ki, “Yeni dünya”ya mühacirət etmiş ərəb ədiblərinin poeziyalarında cəmiyyət və onun problemlərinə, milli ideologiyaya, vətən tərənnümünə, dini humanizmə, insan həyatı üçün vacib olan məsələlərə dair şeirlər az deyil. Mühacir ədiblərin yaradıcılıqlarının əksər hissəsini təşkil edən poeziyaları ərəbcilik düşüncəsini, onun mahiyyətini anlamaq üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onların şeirlərində

³ http://www.aaiusa.org/index_ee.php/pages/kahlil-gibran-awards/

hikmətamiz fikirlər də çoxdur. Dissertasiya işində Cənubi Amerika məhcər şairlərinin müxtəlif səpkidə yazdıqları ən dərin məzmunlu şeir nümunələrinin seçilərək təhlil edilməsi bu şeirlər ilə tanış olan hər bir oxucunun mənəvi cəhətdən kamilləşməsinə xidmət edəcəkdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Cənubi Amerika qitəsinə mühacirət etmiş ərəb məhcər ədiblərinin həyatı və yaradıcılığı tədqiqat işinin əsas obyektidir. Buraya həmin ədiblərin müxtəlif kitab, topla, jurnal və qəzetlərdə nəşr olunmuş şeirləri daxildir. Tədqiqatın predmetini isə məhcər şairlərinin Cənubi Amerikaya mühacirət etmələrinə zəmin yaratmış başlıca səbəblərin müəyyənəşdirilməsi, onların mühacirətdə yaratdıqları ədəbi cəmiyyətlər, ərəbdilli mətbu orqanlar, şeirlərinin mövzu əhatəsi kimi məsələlər təşkil edir.

Mövzunun öyrənilmə dərəcəsi. Ərəb məhcər ədəbiyyatının Cənubi Amerika qolu bu günə qədər tədqiqatçıların diqqətini xüsusi olaraq özünə cəlb etməsə də, deməli ki, ərəb məhcər ədəbiyyatından kompleks şəkildə bəhs edilərkən, yaxud onun ayrı-ayrı nümayəndələrinin yaradıcılığı araşdırılarkən həm ərəblərin özləri, həm də dünya şərqşünasları tərəfindən müəyyən qədər fikir və mülahizələr söylənilmişdir. Lakin birmənalı şəkildə bildiririk ki, Cənubi Amerikada formalaşmış məhcər ədəbiyyatı və onun nümayəndələrinin ədəbi fəaliyyəti kompleks şəkildə araşdırılmamış, bu mövzuda geniş tədqiqat işi aparılmamışdır. Azərbaycan şərqşünaslıq elmində sözügedən mövzuya görkəmli şərqşünas alim, f.ü.e.d., prof. Aida İmanquliyeva “Cənubi Amerikaya mühacirət etmiş ərəb ədib və şairlərinin fəaliyyəti haqqında” adlı məqaləsində toxunmuş, Cənubi Amerikaya mühacirət etmiş ərəb ədibləri və onlar tərəfindən yad torpaqlarda yaradılmış ədəbi cəmiyyətlər haqqında ümumi məlumat vermişdir⁴. Bununla yanaşı, qeyd edilməlidir ki, Aida İmanquliyeva ərəb məhcər ədəbiyyatı və onun Şimali Amerika qolunu dərindən, müfəssəl şəkildə araşdıraraq Azərbaycan şərqşünaslıq elminə dəyərli elmi töhfə kimi bəxş etmişdir.

Həmçinin bildiririk ki, f.ü.e.d., prof. Gövhər Baxşəliyeva və f.ü.f.d. Əfsanə Məmmədova tərəfindən görkəmli məhcər ədibi Cübran Xəlil Cübranın “Qırılmış qanadlar” əsərinin ərəb dilindən böyük məharətlə edilən bədii tərcüməsi⁵, f.ü.f.d. Fatma Məcidovanın ərəb məhcər ədəbiyyatının istedadlı ədiblərindən olan Əmin ər-Reyhani haqqında yazdığı “Əmin ər-Reyhani yaradıcılığında Ərəb Şərq”⁶ adlı

⁴ İmanquliyeva A.N. Məqalə və tərcümələr. Redaktoru f.e.d., prof. Gövhər Baxşəliyeva, tərtib edən, ön sözün və şərhlərin müəllifi f.e.d. Vilayət Cəfərov. Bakı: Bakı Çap Evi, 2010, s.134.

⁵ Cübran Xəlil Cübran. Qırılmış qanadlar (Əl-Əcnihə əl-Mutəkəssira), (Azərbaycan dilinə tərcümə edən: Baxşəliyeva G.B., Məmmədova Ə.İ.). Bakı: Bakı Çap Evi, 2010

⁶ Məcidova F. “Əmin ər-Reyhani yaradıcılığında Ərəb Şərq”. Bakı, 2014

kitabı, f.ü.f.d. Bəsirə Əzizəliyevanın “Cibran Xəlil Cibran”⁷, “Aida İmanquliyeva və ərəb ədəbiyyatının tədqiqi problemləri”⁸, “Амин ар-Рейхани, Национальные традиции и американский трансцендентализм”⁹ adlı monoqrafiyaları, o cümlədən f.ü.f.d. Mahir Həmidovun məhcər ədəbiyyatının tanınmış simalarından olan Mixail Nuayməninin şeirlərinin tərcüməsindən ibarət “Kipriklərin pıçılıtsı”¹⁰ adlı kitabı son illərdə Azərbaycan Şərqsünaslıq elmində ərəb məhcər ədəbiyyatına dair aparılan ən mötəbər elmi araşdırmalardır.

Dissertasiya işində əsas mövzu ilə əlaqədar olaraq XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Suriya və Livanda baş vermiş ictimai-siyasi hadisələri araşdırmaq üçün Kemal Karpat¹¹, Uygur Kocabaşoğlu¹², И. Ю.Крачковский¹³, В.Б. Луцкий¹⁴, И.М. Фильштинский¹⁵, Philip K. Hitti¹⁶, Albert Hourani, Nadim Shehadi¹⁷, Ignacio Klich, Jeffrey Lesser¹⁸ kimi tanınmış tədqiqatçıların elmi əsərlərindən istifadə edilmişdir.

Cənubi Amerikaya mühacirət etmiş və orada ərəb məhcər ədəbiyyatını formalaşdırmış ərəb ədəbləri barəsində ingilis, rus və türk dillərində yazılmış elmi mənbələrə rast gəlinmədiyi üçün, tədqiqat işində məhcər ədəblərinin həyatı və yaradıcılıqları araşdırılarkən, bilavasitə orijinal, yəni ərəbdilli mənbələrdən istifadə edilmişdir. Belə ki, dissertasiya işinin mövzusu Corc Saydah¹⁹, Əzizə Muridən²⁰, Həsən Cad Həsən²¹, İsa ən-Nauri²² kimi ərəb tədqiqatçılarının yardımıyla, o cümlədən bir sıra digər ərəbdilli mənbələrdə geniş formada işıqlandırılmışdır.

⁷ Əzizəliyeva В.Н. “Cibran Xəlil Cibran”. Bakı: Nurlan, 2005

⁸ Əzizəliyeva В.Н. “Aida İmanquliyeva və ərəb ədəbiyyatının tədqiqi problemləri”. Bakı: Elm və təhsil, 2010

⁹ Азизалиева Б. “Амин ар-Рейхани: Национальные традиции и американский трансцендентализм” Saarbrücken, Germany: Lambert Academic Publishing, 2012

¹⁰ Həmidov М. “Kipriklərin pıçılıtsı”. Bakı, 2014

¹¹ Karpat Kemal. Osmanlı nüfusu (1830-1914): Demografik ve sosyal özellikleri (çeviri: Bahar Tırnakçı). İstanbul: Tarih vakfı yurt yayınları, 2003

¹² Kocabaşoğlu Uygur. Anadoludaki Amerika. Ankara: İmge Kitabevi, 2000

¹³ Крачковский.И. Ю. Избранные сочинения. III том. Москва, 1956

¹⁴ Луцкий В.Б. Новая история арабских стран. М., 1966

¹⁵ Фильштинский И.М. История арабской литературы. М., 1985

¹⁶ Hitti Philip K. History of the Arabs. London: Macmillan, 1949

¹⁷ Hourani Albert, Shehadi Nadim. The Lebanese in the world: a century of emigration. London: Centre for Lebanese Studies, 1992

¹⁸ Klich Ignacio, Lesser Jeffrey. Arab and Jewish Immigrants in Latin America, Images and Realities. Great Britian: Routledge, 1998

¹⁹ صيدح جورج. ادبنا و ادباؤنا في المهجر الأمريكية. بيروت: دارالعلم، 1964

²⁰ مریدن عزيزة. القومية الانسانية في شعر المهجر الجنوبي. القاهرة: الدار القومية، 1966

²¹ حسن جاد حسن. الادب العربي في المهجر. القاهرة: دار الطباعة المحمدية، 1962

²² الناعورى عيسى. ادب المهجر. القاهرة، دار المعارف، 1977

Cənubi Amerikaya mühacirət etmiş şairlərin orada nəşr etdirdikləri şeir divanları da tədqiqat işinin araşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Son dövrlərdə ərəb tədqiqatçıları arasında bu mövzuya böyük maraq göstərən tarixçi alim və publisist Əsəd Zeydan isə sözügedən mövzuya dair yazdığı “Ədəbu və Udəbəu-l Məhcəri-l Brazili”²³ (“Braziliya məhcər ədəbiyyatı və ədibləri”), “Şairani min-əl Məhcər: əl-Qərəvi və Fərhad” (“Məhcər şairləri: əl-Qərəvi və Fərhad”, Livan, 1987), “Şuarau-l min-əl Məhcəri-l Brazili-Lubnan” (“Livan-Braziliya məhcər şairləri”, Livan, 2005) adlı kitabların müəllifidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi müasir ərəb ədəbiyyatının mühüm qollarından hesab edilən Cənubi Amerika məhcər ədəbiyyatını və bu ədəbiyyatı formalaşdıran ərəb ədiblərinin həyatlarını, eləcə də, yaradıcılıqlarının ideya, məzmun xüsusiyyətlərini araşdırmaqdır. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilir:

- Məhcər ədəbiyyatının yarandığı dövr haqqında geniş məlumat verilir, eləcə də, məhcər ədəbiyyatının inkişafına zəmin yaradan səbəblər araşdırılır;
- Mühacir ərəb ədibləri tərəfindən Cənubi Amerika ölkələrində təsis edilən ədəbi cəmiyyətlərin fəaliyyət istiqamətləri öyrənilir;
- Cənubi Amerika ölkələrində məhcər ədiblərinin təsis etdikləri ərəbdilli qəzet və jurnallar, nəşriyyat evləri, məktəblər barəsində tədqiqat aparılır;
- Cənubi Amerikaya mühacirət etmiş ərəbəsilli kişi və qadın ədiblərin həyat və yaradıcılıqları geniş formada araşdırılır, ən dəyərli şeir nümunələri müəyyən mövzular üzrə təsnif edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda sadalanan elmi-tədqiqat vəzifələri dissertasiyanın yazılış prosesində həm yarımbaşlıqlar şəklində, həm də fəsillərin ümumi təhlili fonunda müfəssəl şəkildə, müxtəlif mənbələrdən əxz olunmuş konkret nümunələr əsasında təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin əsas elmi yeniliyi mövzunun monoqrafik orijinallığı ilə şərtlənir. Belə ki, Cənubi Amerikaya mühacirət etmiş ərəb ədiblərinin həyat və yaradıcılıqlarının ilk dəfə geniş planda təhlili əldə olunmuş nəticələrin orijinallığını və yeniliyini müəyyənləşdirir. Həmçinin mühacir ədiblərin yaşadığı mühitin hərtərəfli araşdırılaraq mühacirət səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi, Cənubi Amerikada təsis etdikləri ədəbi cəmiyyətlərin ərəb məhcər ədəbiyyatının inkişafına təsirinin, o cümlədən “əl-Usba əl-Əndəlusiyə” (“Əndəlus cəmiyyəti”) adlı ədəbi cəmiyyətin fəaliyyətinin və Əndəlus ədəbiyyatı ilə bağlılığının araşdırılması, Cənubi Amerikada yaradılan ərəbdilli mətbuatın və məktəblərin, bu ədəbiyyatın ən məşhur nümayəndələrinin, eləcə də, mühacir qadın yazarların həyat və yaradıcılıqlarının kompleks şəkildə tədqiqi dissertasiya işinin

²³ زيدان أسعد. أدب وأدباء المهجر البرازيلي. لبنان: الدار التقدمية، 2011

orijinallığını müəyyən edən amillərdir. Xristianəsilli Fevzi əl-Məlüfun “Alə Bisatir Rih” (“Uçan xalça üzərində”) və Şəfiq əl-Məlüfun “Abqar” (utopik bir yer adı) adlı şeirlərində İslam aləmində müqəddəs hesab edilən “Merac” hadisəsinin təsirinin duyulması və sözügedən şeirlərin bu istiqamətdə təhlil edilməsi, eləcə də, istər Azərbaycan, istərsə də keçmiş SSRİ tabeliyində olan ölkələrin Şərşünaslıq elmində bir ilk olaraq ərəb məhcər ədəbiyyatının tanınmış qadın yazarları barəsində aparılmış tədqiqat şərşünaslıq elmində yeniliyi və orijinallığı ilə seçilir. Ərəb məhcər ədəbiyyatının Cənubi Amerika qolu mövzusu Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında, o cümlədən şərşünaslığında ilk dəfədir ki, bu cür əhatəli şəkildə işlənmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işi Cənubi Amerika məhcər ədəblərinin ədəbi irsinin və ümumiyyətlə, müasir ərəb ədəbiyyatının müəyyən bir dövrünün araşdırılması baxımından əhəmiyyətlidir. Tədqiqat ədəbiyyatşünaslığın qəbul olunmuş əsas prinsipləri üzərində aparılmışdır. Dissertasiya işinə bir sıra nəzəri mənbələrin konsepsiyaları cəlb edilmiş, tədqiqatda tarixi-müqayisəli üsul əsas götürülmüşdür. Həmçinin mühacir ədəblərin ədəbi fəaliyyətlərinin öz zamanəsi ilə nə dərəcədə uzlaşmasının açılması da unudulmamışdır. Dissertasiya işinin əsas müddəaları müasir ərəb ədəbiyyatı üzrə ali təhsil məktəbləri üçün dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında istifadə oluna bilər. Həmçinin tədqiqatın nəticələri elmi-nəzəri və praktik xarakterli sonrakı tədqiqatlar üçün də əhəmiyyət kəsb edə bilər.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işi AMEA-nın akademik Ziya Bünyadov adına Şərşünaslıq İnstitutunun Ərəb filologiyası şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın ümumi müddəaları müəllifin Azərbaycan, ABŞ (Nyu York), Rusiya (Sankt Peterburq), Hindistan və Pakistan kimi ölkələrin beynəlxalq səviyyəli elmi nəşrlərində çap etdirdiyi məqalələrində öz əksini tapmışdır. Bundan əlavə, tədqiqatçı dissertasiya işinin müxtəlif bölmələri barədə respublika əhəmiyyətli elmi konfranslarda məruzə və çıxışlar etmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu: Tədqiqat işi giriş, 4 fəsil, əldə edilmiş başlıca elmi qənaət və mülahizələri ümumiləşdirən nəticədən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığından, predmetin öyrənilməsinin əhəmiyyətindən, qarşıya qoyulan başlıca məqsəd və vəzifələrdən, mövzunun işlənmə dərəcəsindən, elmi yeniliyindən, metodoloji əsasından, nəzəri və praktik əhəmiyyətindən və s. bəhs edilir.

Dissertasiyanın **birinci fəsl**i “**XIX əsrdə Suriya və Livanda ictimai-siyasi vəziyyətin ümumi mənzərəsi və ərəblərin Amerika qitəsinə mühacirətlərinin səbəbləri**” adlanır. Bu fəsildə həmin dövrdə Suriya və Livanda baş verən ictimai-siyasi hadisələr barədə ətraflı məlumat verilmiş və ilk dəfə olaraq Suriya və Livanda yaşayan ərəblərin mühacirət səbəbləri geniş formada araşdırılaraq mühacirət zamanı yaşadıkları çətinliklər, məruz qaldıkları haqsızlıqlar, “Yeni dünya”da qarşılaşdıqları problemlər müfəssəl şəkildə təhlil edilmişdir.

Məlum olduğu kimi, Suriya 1516-1918-ci illərdə Osmanlı dövlətinin tərkibində olmuşdur. Qeyd edilməlidir ki, XX əsrin əvvəllərinə qədər indiki Livan, İordaniya, Suriya, Fələstin və İsrail bütövlükdə Suriya adlanırdı.

Tarix boyu qüdrətli Osmanlı dövlətinin mövcudluğunu özlərinə təhdid kimi gören Qərb dövlətləri, xüsusilə ABŞ, İngiltərə və Fransa Osmanlı idarəçiliyi altında olan Suriya və Livanın əlverişli coğrafi mövqeyə sahib olması, bu regionda yaşayan əhəlinin müxtəlif dini məzhəblərə etiqad etmələri, xüsusən də xristianların bu regionda çoxluq təşkil etmələri və ən əsası Osmanlı dövlətini parçalamaq istəməsi səbəbilə bu ölkələrə xüsusi maraq göstərirdi. Qeyd edək ki, Fransa işğalçı niyyətinə daha asan çatmaq üçün regionda yaşayan xristian maronilərin qədim finikiyalılarla eyni kökdən olduğunu isbat etməyə və beləcə Livanda müstəqil bir xristian dövləti qurmağa cəhd edirdi. Bu istiqamətdə elmi araşdırmalar aparən maroni tarixçisi Piter Tayah “Maronilər” (“The Maronites”) adlı əsərində maronilərin etnik baxımdan Finikiya və Arami köklərinə bağlı bir toplum olduqlarını və vətənlərinin Livan olduğunu bildirərək “Livan” və “Maronilik” kəlimələrinin eyni mənə ifadə etdiyini iddia etmişdir²⁴.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində maroniləri dəstəkləyən Fransanın və druzları dəstəkləyən İngiltərənin təhriki ilə Suriya və Livanda yaşayan maronilər və druzlar arasında davamlı iğtişaşların törədilməsi, “Nəhda” (“Dirçəliş”) hərəkatının geniş vüsət alması, təbii Suriya ipəyinin Yaponiyada hazırlanan süni ipək ilə rəqabətə girə bilməməsi nəticəsində, minlərlə insanın işsiz qalması²⁵, “Yeni dünya”da zəngin və azad həyatın olması ilə bağlı təbliğatların aparılması, Qərb ölkələri tərəfindən Livan və digər ərəb ölkələrində siyasi maraqlarını təmin etmək məqsədilə missioner məktəblərin və universitetlərin (“Amerika universiteti” (1866), “Aynatura” (1734), “əl-Hikmət”(1865), “Saint Joseph” (1875) və.s.) açılması, milli ideologiyanın inkişafı, ərəb maarifçiləri və ziyalıların daha aktiv fəaliyyət göstərmələri regionda yaşayan ərəblərin mühacirətinə səbəb olmuşdur. Qeyd edək ki, birinci dünya müharibəsinin sonuna qədər Livanda rəsmi dövlət məktəbi yox idi və burada xristian missionerlər tərəfindən qurulmuş məktəblər

²⁴ Wadhi Peter Tayah. The Maronites, Roots and Identity. Miami, 1987, p.239.

²⁵ Hourani Albert, Shehadi Nadim. The Lebanese in the world: a century of emigration. London: Centre for Lebanese Studies, 1992, p.26.

vasitəsilə Suriya və Livanın xristianlaşdırılması və müstəmləkəyə çevrilməsi hədəflənmişdir. Hənnə əl-Fəxuri bu barədə belə yazır: *“Roma Papası III Yuli Şərqi təsir dairəsinə almaq üçün burada məktəblərin açılmasını əmr etmişdir. Daha sonralar Roma papaları livanlı gəncləri-maroniləri Romaya təhsil almağa dəvət edirdilər və bu gənclər vətənlərinə döndükdə Qərb mədəniyyəti və həyat tərzini burada təbliğ edirdilər²⁶.”*

Amerika protestant missionerlərinin Suriya və Livana gəlməsi isə XIX əsrə təsadüf edir. 1820-1840-cı illər ərzində Amerikadan Orta Şərqə təxminən 60 missioner göndərilmişdir²⁷. Qeyd edək ki, maronilər və Roma katolik kilsəsi Amerikadan gələn protestant missionerlərin fəaliyyətini özlərinə qarşı bir təhdid olaraq gördükləri üçün qarşısını almağa çalışsalar da, ingilis konsullarının dəstəyi və himayəsi nəticəsində, protestant missionerlər buradakı fəaliyyətlərini davam etdirdilər. Bu barədə həmin dövrdə Orta Şərqdə fəaliyyət göstərən protestant missioner Qudel (Goodell) demişdir: *“Katoliklər türklərdən qorxmasalar, bizim başımızı kəsər, ya zəhərləyər, ya da boğardılar. Əgər türklər ingilislərdən qorxmasaydılar, katolik keşişlər istədiklərini etmək üçün türkləri rüsvətlə yola gətirərdilər²⁸.”*

Mühacirət səbəblərindən danışıqda Osmanlı dövləti tərəfindən qeyri-müsəlman ərəblər üçün təsis edilən “məcburi əsgərlik” qanunu (1908) xüsusi vurğulanmalıdır. Belə ki, qəbul edilmiş qanuna əsasən, Osmanlı ərazisində yaşayan qeyri-müsəlmanlar hərbi xidmətə çağrıldılar²⁹. Nəticədə Osmanlı dövləti üçün əsgərlik etmək istəməyən xristian ərəblərin ölkədən qaçması təbii olaraq mühacirəti sürətləndirdi. Əslində, Osmanlı ərazisində yaşayan xristianların bu qanuna qarşı çıxmaları əsassız idi. Çünki Osmanlı dövlətinin ərazisi hüdüdlərində yaşayan və dövlətin bütün mənfəətlərindən yararlanan hər bir vətəndaşın vətənə xidmət etməsi, əsgərliyə çağırılması təbii bir hal idi.

Qeyd edilməlidir ki, Qərb dövlətlərinin dəstəyinə və yalançı vədlərinə inanan ərəblər və ərəb ziyalıları ölkələrinin sonradan həmin dövlətlər tərəfindən işğal edilməsinin şahidi olmuşdur. Belə ki, 1920-ci ildə keçirilən San Remo konfransında qəbul edilən qərarla Suriya və Livan Fransanın, İraq və Fələstin isə İngiltərənin təbəçiliyinə verildi³⁰. Vətəninin yadellilərin əsarətinə düşməsilə barışmayan və Cənubi Amerikaya mühacirət edərək ədəbi fəaliyyətini burada

²⁶ Ханна аль-Фахури. История арабской литературы. II том. Москва, 1961, с.316.

²⁷ Kocabaşoğlu Uygur. Anadoludaki Amerika. Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s.32.

²⁸ Kocabaşoğlu Uygur. Anadoludaki Amerika. Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s.28.

²⁹ Hourani Albert, Shehadi Nadim. The Lebanese in the world: a century of emigration. London: Centre for Lebanese Studies, 1992, p.13.

³⁰ <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/521598/Conference-of-San-Remo>

davam etdirən Tofiq Daun Livanın tarix boyu azad yaşadığını, hazırkı vəziyyətə düşməsinin isə yolverilməz olduğunu bildirərək yazır³¹:

قالوا استقلالٌ فقلت شئ حاصل
ما كان تحليق النسور جديداً
لبنان في العهد القديم مسوداً
أ يكون في العهد الجديد مسوداً؟

Mənə deyirlər ki, "Azad ol!"

Qartalların uçması məgər təzə şeydir?

Livan qədim zamanlarda hörmət edilən bir ölkə idi.

Bu dövrdə məgər qul olacaq?

Bildiririk ki, Osmanlı dövlətini müstəmləkəçilikdə, qəddarlıqda, istismarçılıqda ittiham edən Fransa özü XX əsrin əvvəllərində işğal etdiyi Suriya və Livanın yerli idarəçiliyində istismarçı siyasət həyata keçirmiş və ölkə iqtisadiyyatını tənəzzülə uğratmışdır. Bu fakt, Osmanlının tiran, soyğunçu dövlət olmadığını və tədqiqat işində haqlı mövqedə araşdırma aparıldığını göstərir.

Tədqiqatçı Kemal Karpatın yazdığına əsasən, dini və iqtisadi-siyasi səbəblərə görə Suriya və Livandan təxminən 600 min insan Amerika qitəsinə (1860-1914-cü illərdə) mühacirət etmişdir. Müəllif həmin dövrdə ümumilikdə Orta Şərqdən bir milyon iki yüz min insanın dünyanın müxtəlif ölkələrinə mühacirət etdiyini qeyd edir³². Şərqsünas alim, akademik İ.Y.Kraçkovski də həmin dövrdə Livan və Suriyadan Amerika qitəsinə təxminən beş yüz min ərəbin mühacirət etdiyini bildirir³³. Amerika qitəsinə ilk mühacirət barədə alman əsilli şərqsünas alim Karl Brokelman qeyd edir ki, İlya bin Hannə adlı bir keşiş 1660 və 1683-cü illərdə Orta Şərqdən Amerikaya səfər etmişdir³⁴. Ərəb dünyasından Amerika qitəsinə ilk mühacirət Şimali Amerikaya, daha sonra isə Cənubi Amerika ölkələrinə olmuşdur. Ərəblər bu dövrdə ən çox ABŞ, Braziliya, həmçinin Venesuela, Argentina, Çili, Uruqvay, Dominik Respublikası, Yamayka, Trinidad, Meksika, Kolumbiya kimi Latin Amerikası ölkələrinə axın edirdilər. Cənubi Amerika ölkələrinə ərəblərin daha çox axın etmələrinin səbəblərindən biri də bu regiondakı ölkələrdə həmin dövrdə böyük işçi qüvvəsinin çatışmazlığı səbəbi ilə miqrantların həmin ölkələrə gəlməsinin bir qədər asanlaşdırılması idi.

Qeyd edildiyi kimi, ölkələrində hökm sürən iqtisadi və siyasi gərginliklərdən uzaq olmaq üçün vətənlərini tərk edərək "Yeni Dünya"ya üz tutan ərəb mühacirlərin Amerika qitəsinə gedişi heç də asan olmamışdır. Belə ki, Osmanlı hakimiyyəti dövründə mühacirət rəsmi olaraq qadağan edildiyindən yalnız qeyri-qanuni yollarla ölkədən çıxmaq mümkün idi. Buna görə də, insanlar

³¹ سيدح جورج. ادبنا و ادباؤنا في المهاجر الامريكية. بيروت: دار العلم، 1964، ص. 535.

³² Karpat Kemal. Osmanlı nüfusu (1830-1914): Demografik ve sosyal özellikleri (çeviri: Bahar Tırnakçı). İstanbul: Tarih vakfı yurt yayınları, 2003, s.285.

³³ Крачковский.И. Ю. Избранные сочинения. III том. Москва, 1956, с.92.

³⁴ Brockelmann Carl. Supplementband. Vol. III. Leiden: E. J. Brill, 1949.p.437

qaçaq yollarla gəmilərə mindirilərək ölkədən çıxarılır, yolda müxtəlif zorakılıqlara, soyğunçuluğa məruz qalırdılar³⁵. Maddi çətinlik səbəbilə Braziliyaya mühacirət etmiş şair Qeysər Səlim Məlüf “Gəmidə” adlı şeirində ölkəsini gəmi ilə tərk etdiyini dilə gətirərək səfərinin heç də asan keçmədiyini, səmişinlərin yol boyu başlarına gələ biləcək çətinliklərdən təşvişə düşdüklerini, mənzil başına sağ-salamat çatacağına tərəddüd etdikləri üçün, hətta ölüm qorxusu belə yaşadıklarını etiraf etmişdir³⁶. “Yeni Dünya”ya gəlib çatan ərəblər ac qalmamaq üçün ağır şərtlər altında çalışmağa məcbur olurdular. Ərəb mühacirlərinin “Yeni dünya”da ilk vaxtlar ən asan görə bildikləri iş səyyar satıcılıq, ayaqqabı boyayıcılığı, hantallıq idi. Ərəblər burda öz milli mənsubiyyətlərini qorumağa çalışsalar da, irqçilik problemi yaşayırdılar. Belə ki, mühacirət etdikləri ölkələrin vətəndaşlığını almaq üçün məhkəməyə müraciət etdikdə onlara dərirlərinin rənginin tünd olması, Orta Şərqdən olmaları, Avropa mədəniyyətindən uzaq olmaları və İslam dininə mədəni və coğrafi yaxınlıqları səbəbilə sənəd almaqda çətinlik törədilirdi.

Mühacir ərəblərin Amerika qitəsində yaşadıkları ilk dövrdə iqtisadi vəziyyətləri yaxşı olmasa da, deməli ki, onların bu vəziyyəti daha sonradan düzəlməyə başlamışdır. Həmçinin müəyyən zamandan sonra, “Yeni dünya”da yaşamağa öyrəşən və yerli dili mənimsəyən mühacir ərəblərin əksəriyyəti elmin müxtəlif sahələrində ali təhsil almağa və ərəb dilində öz qəzet və jurnallarını çıxartmağa müvəffəq olmuşdu. Beləcə həmin dövrdə Şimali və Cənubi Amerikaya mühacirət etmiş və adlarını dünya ədəbiyyatı tarixinə əbədi yazdırmış ərəb ədibləri tərəfindən müasir ərəb ədəbiyyatının ayrılmaz hissəsi olan “Ərəb Məhcər ədəbiyyatı” yaradılmışdır.

Dissertasiya işinin **“Cənubi Amerika ərəb məhcər ədəbiyyatının inkişafında ədəbi cəmiyyətlərin rolu”** adlı ikinci fəslə iki yarımfəsildən ibarətdir. **“Cənubi və Şimali Amerikada yaradılmış ədəbi cəmiyyətlər”** başlığı altında verilən birinci yarımfəsildə Cənubi və Şimali Amerikaya mühacirət etmiş ərəb ziyalılarının ölkələrinin məruz qaldığı haqsızlıqları bütün dünyanın diqqətinə çatdırmaq, daha mütəşəkkil formada fəaliyyət göstərmək və ərəb məhcər ədəbiyyatını müasir ərəb ədəbiyyatının əsas qollarından birinə çevirmək məqsədilə təsis etdikləri və ətrafında birləşdikləri ədəbi cəmiyyətlərdən bəhs edilmişdir.

Nyu Yorkda 1920-ci ildə istedadlı məhcər ədibi Cübrən Xəlil Cübranın rəhbərliyi ilə təsis edilmiş **“Ər-Rabitətu-l Qələmiyyə”³⁷** (“Qələmlər cəmiyyəti”), Əhməd Zəki Əbu Şadi tərəfindən 1948-ci ildə Nyu Yorkda yaradılmış “Rabitətu-l

35 حدة حسن. من تاريخ المغتربين العرب في العالم. دمشق: مطابع ادارة الشؤون العامة و التوجيه المعنوي، 1966، ص.107.

36 زيدان أسعد. أدب وأدباء المهجر البرازيلي. لبنان: الدار التقدمية، 2011، ص.20.

37 <http://vb.arabsgate.com/showthread.php?t=524411>

Minerva³⁸ (“Minerva cəmiyyəti”), 1900-cü ildə Braziliyanın San Paulo şəhərində Naum Labkinin sədrliyi ilə yaradılan “Rivaqu-l Məərri”³⁹ (“Məərri cəmiyyəti”), Cənubi Amerikada Naama Yafitin təşəbbüsü ilə 1922-ci ildə qurulan “Rivaqu-l Ədəb”⁴⁰ (“Ədəbiyyat cəmiyyəti”), Corc Saydahın 1949-cü ildə Argentinanın paytaxtı Bueynos Ayresdə yaratdığı “Ər-Rabitətu-l Ədəbiyyə”⁴¹ (“Ədəbiyyat cəmiyyəti”) adlı ədəbi cəmiyyətlər “Yeni Dünya”da ərəb ədəbiyyatını inkişaf etdirmək naminə yaradılmış və məhcər ədəbiyyatının inkişafına mühüm töhfələr vermişdir.

II fəslin ““Əl-Usba əl-Əndəlusiyə” keçmiş Əndəlusun şərəfinə yaradılmış cəmiyyət kimi” adlı ikinci yarımfəslində Braziliyanın San Paulo şəhərində 1933-cü ildə mühacir ərəb ədibləri tərəfindən yaradılmış ən böyük ədəbi cəmiyyət olan “əl-Usba əl-Əndəlusiyə” (“Əndəlus cəmiyyəti”) barəsində geniş tədqiqat aparılmışdır. Əndəlus cəmiyyətini yaratmaq ideyası görkəmli məhcər ədibi Şükrullah əl-Curr tərəfindən irəli sürülmüş və Mişel Məlüf onun ilk sədri seçilmişdir. Mişel Məlüfun vəfatından sonra, cəmiyyətə şair Rəşid Səlim əl-Xuri, daha sonra isə Şəfiq əl-Məlüf rəhbərlik etmişdir. Cəmiyyətin katibi Nəzir Zeytun idi. Əndəlus cəmiyyətinin ideyalarının Orta Şərqdə və Amerika qitəsində yayılmasında “əl-Usbatu-l Əndəlusiyə” (“Əndəlus cəmiyyəti”) və “əl-Əndəlusul-Cədidə” (“Yeni Əndəlus”) adlı jurnallar mühüm rol oynamışlardır⁴².

Cəmiyyətin bu cür adlandırılması onun üzvlərinin ərəblər tərəfindən VIII əsrdə İspaniyada yaradılmış “Əndəlus ədəbiyyatı”nın nümayəndələri ilə aralarında bir bənzərlik görmələrindən irəli gəlirdi. Belə ki, ərəblərin hakimiyyəti dövründə Əndəlus mədəniyyət mərkəzi idi. Bu səbəbdən həmin dövrdə Əndəlusda yüzə yaxın saray, kitabxana, on beşdən çox universitet, yüzlərlə məscid və hamam inşa edilmişdir. Əndəlusda oxuyan və yazan bilənlərin sayı da Avropa ölkələrində yazıb-oxumaq qabiliyyətinə malik olanlardan qat-qat artıq idi. Hələ Avropadakı renessansdan 4 əsr əvvəl, Əndəlus artıq elmi və mədəni dirçəliş dövrünü yaşamışdır. Bu baxımdan, Nobel mükafatçısı, tanınmış fransız fiziki Pier Kurinin (Pierre Curie) söylədiyi fikir maraqlıdır: *“Əndəlusdan bizə qalan 30 kitab*

³⁸ خفاجي محمد عبد المنعم . قصة الأدب المهجري . بيروت، 1986، ص. 106.

³⁹ İmanquliyeva A.N. Məqalə və tərcümələr. Redaktoru f.e.d., prof. Gövhər Baxşəliyeva, tərtib edən, ön sözün və şərhlərin müəllifi f.e.d. Vilayət Cəfərov. Bakı: Bakı Çap Evi, 2010, s.134.

⁴⁰ Yəne orada, s.135.

⁴¹ صيدح جورج . ادبنا و ادباؤنا في المهاجر الامريكية . بيروت: دار العلم، 1964، ص.169.

⁴² İmanquliyeva A.N. Məqalə və tərcümələr. Redaktoru f.e.d., prof. Gövhər Baxşəliyeva, tərtib edən, ön sözün və şərhlərin müəllifi f.e.d. Vilayət Cəfərov. Bakı: Bakı Çap Evi, 2010, s.208.

*səyahəndə atomu parçalaya bildik, əgər yandırılan bir milyon kitabın yarısı əlimizə keçsəydi bugün artıq kosmosda planetlər arasında səyahət edirdik*⁴³”.

Beləliklə, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Cənubi Amerikada fəaliyyət göstərən mühacir ərəb ədiblərinin Əndəlus ədəbiyyatı, mədəniyyəti və ədiblərini özlərinə örnək götürmələri təqdirəlayiqdir. Mühacir ədib Həbib Məsud cəmiyyətin nə üçün, məhz “Əndəlus cəmiyyəti” adlandırılmasını belə izah edir: “*Bu, ərəblərin Əndəlusda qoyduqları qiymətli irsə sadiqlik üçündür. Ərəblər Əndəlusda fəth kimi daxil oldular və bu ölkədə dillərini, adət-ənənələrini qoruyub saxlaya bildilər. Burada ədəbiyyat və elm ərəblərin milli bayrağı altında inkişaf edirdi... Biz isə Kolumb torpağına bir parça çörək üçün gəldik. Əgər burada ərəb ədəbiyyatını yaya bilsək, bu bizim böyük qələbəmiz olar və cəmiyyətimiz də öz adını doğruldar. Öz evində, millətinin arasında dilini qoruyub saxlamaq böyük qəhrəmanlıq deyil. Əsl qəhrəmanlıq odur ki, doğma dilinin qorunması naminə dili dilindən, dini dinindən ayrı olan bir ölkədə mübarizə aparasan*⁴⁴”.

Əndəlus ədəbiyyatından təsirlənən və bu ədəbiyyatın mühüm nailiyyəti hesab edilən zəcəl və muvəşşah şeir janrlarına müraciət edən məhcər ədibləri Cənubi Amerikada “Ravdatu-z Zəcəl” (“Zəcəl bağı”) və “ər-Ravda” (“Bağ”) adlı jurnallar nəşr etdirmişdilər. Mühacir şair Səlim Lütfullah daha çox zəcəl janrında şeir yazdığı üçün məhcər ədəbiyyatının “zəcəl şahzadəsi” hesab olunurdu. Digər məhcər ədibi Yusif Əsad Gənim “Əl-Burcu-l Axdar” (“Yaşıl bürc”) adlı zəcəl divanının müəllifidir⁴⁵. İstedadlı ədib İlyas Fərhad Cənubi Amerikadakı mühacir ərəb ədiblərinin Əndəlusdakı əcdadlarının davamçıları olmalarından və onların yolunu layiqincə davam etdirmələrindən bəhs edən “Əndəlus salam” adlı muvəşşah yazmışdır⁴⁶.

Əndəlus ədəbiyyatının nümayəndələrini və Cənubi Amerika məhcər ədiblərini birləşdirən əsas xüsusiyyət “vətən” mövzusunun hər iki ədəbi mühitin nümayəndələrinin yaradıcılıqlarının başlıca mövzusu olması idi. Belə ki, vətən mövzusunun heyrətamiz bir dillə yaradıcılıqlarında canlandıran bu ədiblər ölkələrinə, onun təbiətinə və insanlarına duyduqları həsrəti şeirlərində dilə gətirmişdilər. Lakin vətən həsrəti mövzusunun Əndəlus ədəbiyyatında işlədilmə tərzilə məhcər ədəbiyyatında işlədilməsində müəyyən fərqlər vardır. Belə ki, məhcər ədəbiyyatında bu mövzu daha səmimi, daha dərin düşüncələrlə ifadə edilərək qələmə alınmışdır. İki dövrün nümayəndələri arasında digər bənzər xüsusiyyət isə hər iki ədəbiyyat nümayəndələrinin tez-tez təbiət mövzusunə müraciət etmələri idi.

⁴³ <http://blog.milliyet.com.tr/altin-bir-medeniyet---endulus/Blog/?BlogNo=103743>

⁴⁴ صيدح جورج. ادبنا و ادباؤنا في المهاجر الامريكية. بيروت: دار العلم، 1964، ص. 382.

⁴⁵ <http://tarihbilinci.com/forum/m-183/mehcer-edebiyati-16058/>

⁴⁶ حسن جاد حسن. الادب العربي في المهجر. القاهرة: دار الطباعة المحمدية، 1962، ص. 438.

Şükruallah əl-Curr, Mişel Məlüf, Rəşid Səlim əl-Xuri, Qeysər Səlim əl-Xuri, İlyas Fərhad, Şəfiq əl-Məlüf, Nemət Qazan, Tofiq Qurban, Tofiq Daun, Nəzir Zeytun, Corc Məlüf, İsgəndər Kırbac, Aql əl-Curr, Əsəd Ganim, Həbib Məsud kimi tanınmış ədiblər “Əndəlus cəmiyyəti”nin fəal üzvləri idilər⁴⁷.

“Yeni dünya”da mühacir ərəb ədibləri tərəfindən yaradılmış “əl-Usbətul-Əndəlusiyə” cəmiyyətinin əsas hədəfləri məhcər ədəbiyyatını Orta Şərqdə, Orta Şərqdəki ərəb ədəbiyyatını isə “Yeni dünya”da yaymaq, Braziliyada yaşayan bütün ərəb ədiblərini bir araya gətirmək, siyasətdən uzaq olmaq, Braziliyadakı ərəb ədəbiyyatının ədəbi səviyyəsini yüksəltmək, Əndəlus ərəb ədəbiyyatını canlandırmaq, eləcə də, ədəbi cəmiyyətlər arasında əlaqə yaratmaq idi. Qeyd edək ki, Cənubi Amerikada yaradılmış “Əndəlus cəmiyyəti”nin nümayəndələri Şimali Amerikada təsis edilmiş “Qələmlər cəmiyyəti”nin üzvləri kimi yeniliklərin tərəfdarı olsalar da, onlardan fərqli olaraq klassik ərəb dilini və ədəbiyyatını tənqid etmir, onu mühafizə edirdilər. Zənnimizcə, Cənub qrupunun məhcər ədibləri bu xüsusda haqlı idilər. Belə ki, novator ədib olmaq üçün xalqın mədəni dəyərlərini, ədəbi mirasını tənqid etmək yox, ilk öncə ənənəvi üsluba yaxşı bələd olmaq, daha sonra bu üslubdan əl çəkib, yeni mövzu və forma axtarışında olmaq lazımdır. Bu cür yanlış tənqidi fikirlərlə bir xalqın elminə, mədəniyyətinə və ədəbiyyatına yeniliklər gətirmək olmaz. Əksinə, bu cür düşüncələr var olan mirasın məhvinə gətirər və nəticədə, xalqın mədəniyyətinə, düşüncə tərzinə ağır zərbə vurur.

Görkəmli şərqşünas alim, professor Aida İmanquliyeva Əndəlus cəmiyyətinin 1965-ci ilə qədər fəaliyyət göstərdiyini qeyd edir⁴⁸.

“Cənubi Amerika ərəb məhcər ədəbiyyatı” adlı III fəslin I yarım-fəslində “Cənubi Amerikada ərəb mətbuatının yaranması və onun ətrafında cəmləşən ədəbi qüvvələr”dən bəhs edilir. Qeyd edək ki, Cənubi Amerikada çıxan ilk ərəbdilli qəzet San Pauloda Səlim və Deybis Balis qardaşlarının rəhbərliyi ilə nəşr edilən “əl-Feyha” (1895) idi⁴⁹. Qəzet iki il fəaliyyət göstərmişdir. Həmçinin mühacir ədiblər tərəfindən Braziliyada ərəb dilində “Braziliya”, “Suriya”, “Əl-Mizan” (“Tərəzi”), “əl-Bərid” (“Poçt”), “Böyük Livan”⁵⁰, Venesuellada “Vikalətu Ənbəi Lubnan və-l Aləmu-l Arabi” (“Ərəb dünyası və Livan xəbər agentliyi”), Argentinada “Sübh”⁵¹, “Əl-İlmul-Arabiyyu”

⁴⁷http://www.marefa.org/index.php/%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B5%D8%A8%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%86%D8%AF%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%A9

⁴⁸ İmanquliyeva A.N. Məqalə və tərcümələr. Redaktoru f.e.d., prof. Gövhər Baxşəliyeva, tərtib edən, ön sözün və şərhlərin müəllifi f.e.d. Vilayət Cəfərov. Bakı: Bakı Çap Evi, 2010, s.139.

⁴⁹ .18. تفصل الياس. ادب المغتربين. دمشق: وزارة الثقافة والارشاد، 1963، ص.

⁵⁰ صيدح جورج. ادبنا و ادبنا في المهجر الامريكية. بيروت: دار العلم، 1964، ص. 604-610.

⁵¹ Yenə orada, s.683.

(“Ərəb elmi”), Uruqvayda “Vətən”, Kubada “əl-İttihad”⁵² (“Birlik”) adlı qəzetlər nəşr edilmişdir.

Müxtəlif səbəblərdən Cənubi Amerikaya mühacirət etmiş ərəblər burada öz dillərini və mədəniyyətlərini mühafizə etmək üçün mətbuatdan əlavə bir neçə ərəbdilli məktəblər də açmışdılar.

Qeyd edək ki, Cənubi Amerikada fəaliyyət göstərmiş mühacir ədiblər nəsr sahəsində uğur qazana bilməmişdilər. Bu səbəbdəndir ki, onların yaratdıqları nəsr nümunələri oxucuların və bu sahədə tədqiqat aparən alimlərin diqqətini cəlb etməmişdir. Bu barədə mühacir ədib Tofiq Qurban “*nə üçün oxucular və tənqidçilər sizin poeziyanızla maraqlanıv, nəsrinizlə yox?*” sualına cavab olaraq qeyd edirdi: “*Bizim nəsrimiz Braziliyanın çayı kimidir, şerimiz isə şərabi kimi. Məlumdur ki, şərabin başa təsiri çayın təsirindən daha güclüdür*”⁵³.

Həmçinin I yarım fəsilə Cənubi Amerika ərəb məhcər ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələri İlyas Fərhad və Şükrullah əl-Currun həyat və yaradıcılığı barəsində ətraflı məlumat verilir. Livandan Braziliyaya mühacirət etmiş və orada yoxsul həyat tərzini sürmüş **İlyas Fərhad**⁵⁴ (1893-1976) məktəb təhsilini yarımçıq qoyduğu üçün geniş bilik əldə etmək imkanına malik olmamışdır. Bu səbəbdən İlyas Fərhad şeirlərinin birində əsl məktəbin “həyat”, müəllimin isə “zaman” olduğunu və həyatda yaşadıklarından daha çox şey öyrəndiyini söyləmişdir⁵⁵. Daha çox lirik janrda yazıb-yaratmağa üstünlük verən İlyas Fərhadın “Rubaiyyatu Fərhad” (“Fərhadın rübailəri”) və “Divanu Fərhad” (“Fərhadın divanı”) adlı şeir kitabları nəşr edilmişdir⁵⁶. İlyas Fərhad yaradıcılığında ərəb dünyasının ən mühüm problemlərini xüsusilə qabardaraq ərəblərin başlarına gələn bütün müsibətlərin onların köhnə düşüncəli, savadsız və aciz olmalarından qaynaqlandığını bildirir və sərt bir dillə tənqid edirdi. Şair xalqının azad olması üçün, ilk növbədə, onların keçmişin buxovlarından azad olmalarının və qəlblərində millətçilik duyğusunun daha da qüvvətləndirilməsinin lazım olduğuna inanırdı. Şeirlərində millətçilik ideologiyasını fəxrlə yaşadan İlyas Fərhad üçün ərəbçilik bütün dinlərdən üstün idi. Belə ki, şair həmvətənlilərinin heç bir siyasi və dini fikir ayrılıqlarına əhəmiyyət vermədən birləşərək azad, demokratik və tolerant mühitdə yaşamalarının, yalnız ərəbçilik ideologiyasını müqəddəs bir din qədr mənimsəyərək ətrafında birləşmələri ilə mümkün ola biləcəyi qənaətində idi. Çünki İlyas Fərhad müxtəlif dini məzhəblər arasında yaradılan itilafın siyasi bir oyunun təzahürü olduğunu yaxşı anlayırdı. Bu səbəbdən də şair vətəninə yaşayan

⁵² Yəne orada, s.714.

⁵³ Yəne orada, s.388.

⁵⁴ الناعوري عيسى. ادب المهجر. القاهرة، دار المعارف، 1977، ص. 456.

⁵⁵ زيدان أسعد. أدب وأدباء المهجر البرازيلي. لبنان: دار التقدمية، 2011، ص.84.

⁵⁶ صيدح جورج. ادبنا و ادباؤنا في المهاجر الأمريكية. بيروت: دار العلم، 1964، ص. 447.

hər bir ərəbə ərəbciliyi bir din, Livanı isə bu dinin bir məzhəbi kimi qəbul etmək düşüncəsini aşılamağa çalışırdı.

Şairin insani dəyərlərə dair düşüncələrini əks etdirən şeirlərinə nəzər saldıqda aydın olur ki, İlyas Fərhad insanlar arasındakı münasibətlərin təməlinə sevgi, ədalət, qarşılıqlı anlayış və sülhün olmasının tərəfdarıdır. Qeyd edək ki, şairin poeziyasında toxunduğu əsas mövzulardan biri də vətənpərvərlikdir. Belə ki, Rəşid Səlim əl-Xuridən sonra vətən həsrəti mövzusunda ən gözəl şeirlər yazan şair hesab edilən İlyas Fərhad deyir⁵⁷:

أفكان يمكني السكوت ولي
وطن أعزّ عليّ من ولدي
Mən vətənimlə bağlı baş verənləri görüb necə susa bilərəm?
Vətən mənə valideynlərimdən də əzizdir.

İstedadlı şair İlyas Fərhad yaşadığı dövrdə ədəbiyyat sahəsində bir çox ədəbi mükafatlara layiq görülmüşdür.

Livan əsilli **Şükrullah əl-Curr**⁵⁸ (1898-1975) isə 1922-ci ildə Braziliyanın San Paulo şəhərinə mühacirət etmiş və burada “Əl-Hurriyə” (“Azadlıq”) və “Əl-Əndəlus əl-Cədidə” (“Yeni Əndəlus”) adlı ədəbi jurnalları təsis etmişdir. Şükrullah əl-Curr Cübran Xəlil Cübran kimi həm də istedadlı rəssam idi. Şairin ilk divanı “Ər-Rəvafid”də (“Bulaqlar”, Braziliya,1934) vətən həsrəti, eşq, ayrılıq, miskinlik, təbiət kimi mövzularda yazdığı şeirləri toplanmışdır. Ədib, həmçinin “Zənabiqu-l Fəcr” (“Səhər zambaqları”, Braziliya, 1945), “Buruq” (“Şimşəklər”, Beyrut, 1971), “Əğanu-l Leylə” (“Gecə mahnıları”, Beyrut,1963) adlı şeir divanlarının, “Tale yolları” adlı kiçik həcmli hekayələr toplusunun, iki hissədən ibarət “Qırmızı dimdik” adlı tənqidi əsərinin, eləcə də Cübran Xəlil Cübranla bağlı yazdığı “Nəbiyyu Orplid” kitabının müəllifidir.

Şairin yaradıcılığına nəzər saldıqda, şeirlərinin əksəriyyətinin bədbin ruhda yazıldığı aydın görünür. Bunun səbəbi isə Şükrullah əl-Currun mühacirətdə maddi sıxıntılar içində yaşaması və bir çox problemlərlə üzləməsi idi.

Ölkəsində hökm sürən siyasi hərc-mərcliklər və iqtisadi böhran səbəbilə “Yeni dünya”ya mühacirət edən Şükrullah əl-Curr hər zaman vətəninə səmimi qəlbədən bağlı olmuşdur⁵⁹:

إنّ لبنان عندنا جبل الألهام
والشعر حيث كنّا وكنا
Bizim üçün Livan, ilham və şeir dağı kimidir,
Livan mövcud olduğu müddətdə biz də var olacağıq.

Qeyd edək ki, İspaniyada olarkən ərəblərin burada yaratdıqları zəngin ədəbi və mədəni irslə tanış olan və Əndəlus ədəbiyyatının təsirinə qapılan Şükrullah əl-Curr “Əndəlus” adlı şeirində ərəblərin bu torpaqları fəth etməsindən,

⁵⁷ Yenə orada, s.454.

⁵⁸ http://www.almoajam.org/poet_details.php?id=3073

⁵⁹ زيدان أسعد. أدب وأدباء المهجر البرازيلي. لبنان: الدار التقدمية، 2011، ص.31.

savadlı və istedadlı alimləri və ədibləri sayəsində Əndəlus diyarının şanının artmasından bəhs etmişdir. Həmçinin bildiririk ki, Şükrullah əl-Curr Türkiyə Respublikasının qurucusu Mustafa Kamal Atatürkə böyük rəğbət bəsləmiş və ona şeir ithaf etmişdir.

II yarımfəsildə “Ərəb məhcər ədəbiyyatının Cənubi Amerika qolunun inkişafında Rəşid Səlim əl-Xuri (əş-Şair əl-Qərəvi) və Qeysər Səlim əl-Xuri (əş-Şair əl-Mədəni) qardaşlarının rolu”ndan bəhs edilib. Livan əsilli Rəşid Səlim əl-Xuri (1887-1984) qardaşı Qeysər Səlimlə birgə 1913-cü ildə Braziliyaya mühacirət etmişdir⁶⁰. “Yeni dünya”da daima ehtiyac içində yaşamış Rəşid Səlimi ərəb ədəbiyyatı tənqidçisi Nəcib Konstantin Həddad “kənd şairi” (əş-Şair əl-Qərəvi) adlandırdı. Bunun da səbəbi şairin divanındakı şeirlərin əksəriyyətinin ərəb kəndinə həsr edilməsi idi⁶¹. Şairin Braziliyada nəşr edilən ilk divanı “Ər-Rəşidiyyat” (1916) adlanır. 1952-ci ildə isə Braziliyada əl-Xurinin bir neçə fəsildən ibarət “Divan əl-Qərəvi” adlı şeir divanı nəşr edilmişdir. O, “Yeni Dünya”da və Şərqdə həm vətənpərvər, həm də milliyyətçi şair kimi tanınmışdır. Rəşid Səlim əl-Xuri ərəb millətçiliyinə olan inamını poeziyasında əks etdirərək bir ideologiyaya çevirən məhcər şairidir. Vətəninə və millətinə dərin məhəbbətlə bağlı olan şair milliyyətçi və vətənpərvər ruhda yazdığı şeirlərinə görə Misir prezidenti Camal Əbd əl-Nasir tərəfindən mükafatlandırılmışdır.

İlyas Fərhad kimi Rəşid Səlim əl-Xuri də ərəbçilik düşüncəsini bütün dinlərdən və məzhəblərdən üstün tutaraq ərəblər arasında milli ideologiyanı möhkəmləndirəcək bütün düşüncələrə tərəfdar olmuşdur.

Rəşid Səlim əl-Xurinin milliyyətçi və vətənpərvər ruhda yazdığı şeirləri bizə Azərbaycan mühacirət poeziyasının qüdrətli simalarından biri olan, vətəninə uzaqda yaşamağa məcbur olmağına baxmayaraq, “azərbaycançılıq” və “türkcülük” ideologiyalarını “Əsir Azərbaycanım” və “Qara dastan” şeirlərində məğrurcasına yaşadan Almas İldırımın (1907-1952) yaradıcılığını xatırladır. Rəşid Səlim əl-Xuri yaradıcılığında olduğu kimi, vətən həsrəti, vətən azadlığı, qarıbliyin hüznü, millətçilik duyğusu Almas İldırımın yaradıcılığının da başlıca məzmununu təşkil edir.

Qeyd edək ki, vətən, xalq məhəbbəti, doğma torpağa hədsiz sevgi və bu sevginin insanlara təlqin edilməsi, vətənə duyduğu məftunluğun, pak, ülvi məhəbbətin bədii-fəlsəfi tərənnümü Rəşid Səlim əl-Xuri yaradıcılığının əsas qayəsi, şeirlərinin mayası idi.

⁶⁰ Yenə orada, s.391.

⁶¹ İmanquliyeva A.N. Məqalə və tərcümələr. Redaktoru f.e.d., prof. Gövhər Baxşəliyeva, tərtib edən, ön sözün və şərhlərin müəllifi f.e.d. Vilayət Cəfərov. Bakı: Bakı Çap Evi, 2010, s.232.

Ərəb məhcər ədəbiyyatının digər şairi **Qeysər Səlim əl-Xurinin** (1891-1977) ədəbi fəaliyyəti qardaşı Rəşid Səlim əl-Xurinin ədəbi fəaliyyətindən daha zəif idi. Bunun başlıca səbəbi isə onun maddi ehtiyaclarını ödəmək üçün başqa işlərdə işləməyə məcbur olması və ədəbiyyata çox vaxt ayıra bilməməsi idi. Lakin bununla belə, əsasən bədbin ruhda şeirlər yazan şairin 1966-cı ildə Dəməşqdə “Divanu-ş Şairi-l Mədəni” adlı divanı nəşr edilmişdir. Ədəbi istedadına güvənən Qeysər Səlim özü də bu sahədə novatorluq göstərə bilməməsini maddi sıxıntılar səbəbilə kitab ala bilməməsi və məhz bu səbəbdən mütaliəsinin az olması ilə əlaqələndirirdi. “Əndəlus cəmiyyəti”nin üzvü olan və “şəhər şairi” kimi tanınan Qeysər Səlim əl-Xuri daxilən yaşadığı bütün təlatümlərini, iztirablarını, vətən həsrətini və sevgisini poeziyasında məharətlə əks etdirə bilmişdir. Melanxolik ruhlu şairin şeirləri oxucuları həyatın sərt, mərhəmətsiz, məşəqqətli üzünü ilə tanış edərək həyata, qarşıya çıxan biləcək problemlərə qarşı daha mübariz olmağa sövq edir.

III fəslin III yarım fəslində isə Fevzi və Şəfiq əl-Məlüf qardaşlarının həyat və yaradıcılıqlarına toxunulmuş və onları ədəbiyyat aləmində məşhurlaşdıran “Alə bisati-r rih” və “Abqar” şeirlərində “Merac” hadisənin inikası araşdırılmışdır. Braziliyaya mühacirət etmiş və cəmi 30 il ömür sürmüş Fevzi əl-Məlüfun (1899- 1930) şeirləri 1957-ci ildə “Divan-u Fevzi əl-Məlüf” adı altında Beyrutda nəşr edilmişdir. Onun şeirlərində təbiət, din, vətən, milliyyətçilik, eşq, mistik düşüncələr kimi mövzular işlənmişdir. Romantik şair Fevzi əl-Məlüfun yaradıcılığını onun kimi cəmi 30 il ömür yaşamış, özündən sonrakı nəsillərə çoxlu romantik şeirləri miras qoymuş Azərbaycanın tanınmış şairi Mikayıl Müşfiqin (1908-1938) yaradıcılığına bənzətmək olar. Belə ki, Mikayıl Müşfiq də, Fevzi əl-Məlüf də duyğu şairi idilər. Şeirlərinin əsas mövzusu təbiət, gözəllik, sevgi, dostluq və digər ülvü hisslər olan hər iki şairin poeziyası musiqili, ahəngdar və emosional olması ilə bir-birinə bənzəyir.

Melanxolik ruhlu şairin poeziyasında daima bədbinlik, nisgillik duyulur. Belə ki, Fevzi əl-Məlüfun “Beynə-l Məhd və-l Ləhd” (“Beşik ilə məzar arasında”) şeirini təhlil edərkən bəlli olur ki, şair üçün bu dünya əzab-əziyyətdən, iztirablardan ibarətdir. Bu şeirdə o, təkcə özünün deyil, bütün insanların bu dünyaya əzab-əziyyət çəkmək, daima məşəqqətli həyat sürmək üçün gəldiklərini diqqətə çatdırır⁶²:

يولد الطفل للعذاب وهي
سنة الدهر وقي الطفل شره
بين أوجاع أمه دخل المهد
وبين الأوجاع يدخل قبره!

⁶² <http://www.raya.com/news/pages/34356c74-231c-48a5-baed-b48424f87eb4>

Körpə kədərli doğular, dünyanın qanunu budur.

Anasının acuları ilə girər beşiyə

Acılar içində də girər məzara.

İnsanın dünyaya gələrkən ağlama səbəbinin bu cür ifadə edilməsi hələ XVI əsrdə yaşamış və bütün Şərqdə, eləcə də, Osmanlı dövlətində tanınmış Azərbaycanın məşhur filosof ədibi Məhəmməd Füzulinin yazdığı “Leyli və Məcnun” əsərində Məcnunun dünyaya gəlişinin təsviri verələrkən görünür⁶³. Görkəmli Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzulinin Osmanlı hüduqları daxilində (İraqda) yaşadığını və ərəb, fars, türk dillərində yazıb-yaratdığını nəzərə alsaq, Fevzi əl-Məlüfun Füzuli yaradıcılığı ilə tanış olma ehtimalının yüksək olduğunu və “Beynə-l Məhd və-l Ləhd” (“Beşik ilə məzar arasında”) şeirini də, məhz böyük Azərbaycan ədibinin düşüncə tərzindən təsirlənərək qələmə aldığı iddia edə bilərik.

Fevzi əl-Məlüfu ədəbiyyat aləmində məşhurlaşdıran 1926-cı ildə yazdığı, göylərə xəyali səfərindən bəhs edən və 14 fəsildən, 218 beytdən ibarət olan “Alə Bisati-r Rih” (“Uçan xalça üzərində”) adlı şeir kitabıdır⁶⁴.

Braziliyaya mühacirət etmiş və bir çox mühacir ərəb ədiblərindən fərqli olaraq yüksək maddi rifaha sahib olmuş **Şəfiq əl-Məlüfun** isə müxtəlif mövzulu şeirlərlə əhatə olunmuş “Li Kulli Zəhratin Abirun” (“Hər gülün öz ətri var”) adlı 18 şeirdən ibarət kiçik həcmli divanı, eləcə də, gənclik illərində qələmə aldığı şeirlərindən ibarət “Əl-Ahləm” (“Xəyallar”) adlı divanı mövcuddur. Zəngin ədəbi irsə malik olan Şəfiq əl-Məlüf yaradıcılığında “vətən həsrəti” mövzusunda geniş yer vermiş, nəticədə incə lirizmə, dərin məzmunu və yüksək emosiyaya malik şeirlər ərsəyə gəlmişdir. “Ey Vətənim!” şeirində şair vətəndən uzaq düşməsinin acısını yaşayaraq Şərqi zülmətdən qurtulması üçün elmin çıraq olmasının vacibliyini bildirir⁶⁵:

حمّلوها على الجباه الجعاد في قلوب المغرّبين جراح
ولم يهدم سوى العلم هادي يوم تقوا سواحل الشرق بالغرب

Vətəndən qərib düşənlərin qəlbi yaralı

Üzləri isə kədərli dolu olur.

Qərb orduları Şərqə gəldikləri zaman

Elmdən başqa heç nə Şərqə fayda verməz.

Şəfiq əl-Məlüf vətən həsrəti, təbiət, fəlsəfi, sosial və digər mövzularda bir çox şeirlər yazsa da, ədəbiyyat aləmində onu məşhurlaşdıran 12 fəsildən ibarət “Abqar” adlı epik şeiridir.

⁶³ Məhəmməd Füzuli Əsərləri. II cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, s.45-46.

⁶⁴ <http://www.bstfrnds.com/vb/showthread.php?t=30876>

⁶⁵ زيدان أسعد. أدب وأدباء المهجر البرازيلي. لبنان: دار التقدمة، 2011، ص.186.

Qeyd etdiyimiz kimi, İslam Peyğəmbəri hz.Məhəmmədin yaşadığı merac hadisəsinin təsiri görkəmli məhcər şairi Fevzi əl-Məlüfun “Ala Bisati-r Rih” və Şəfiq əl-Məlüfun “Abqar” şeirində duyulmaqdadır. “Merac” dedikdə Allahın rəsulu Məhəmməd peyğəmbərin (s.a.v) bir gecə Məscidu-l Haramdan Məscidu-l Aqsaya aparılması, oradan səmaya yüksədilməsi və Allahın hüzuruna çıxarılması nəzərdə tutulur. Öz davranışı, zəkası, mədəniyyəti, əxlaqı ilə insanlıq aləminə hər zaman örnək olan həzrəti Məhəmmədin (s.a.v) yaşadığı merac hadisəsi zamanı Allahın varlığı, ölüm və ölümdən sonrakı həyat, cənnət və cəhənnəmin mövcudluğu ilə əlaqədar insanları hər zaman düşündürən suallar cavablandırılmışdır. Merac, Məhəmməd peyğəmbərin (s.a.v) Allahın izni ilə yaşadığı möcüzədir. Bu möcüzə insan zəkasının tam dərk edə bilməyəcəyi qədər ali və ucadır. Merac hadisəsi Allahın qüdrətinin bariz nümunəsi olmaqla yanaşı, həm də insanları düzgün yaşamağa dəvət edən bir çağırışdır.

İslam Peyğəmbərinin (s.a.v) yaşadığı merac hadisəsinin təsiri görkəmli məhcər şairi Fevzi əl-Məlüfun “Ala Bisati-r Rih” şeirində də duyulmaqdadır. “Ala Bisati-r Rih” (“Uçan xalça üzərində”) şeirinin məzmunu çox maraqlıdır. Dünyanın çətinliklərindən, pis əməllərindən, riyakarlığından, qəddarlığından bezən şair xəyalında yeni-utopik dünyada yaşamaq arzusundadır. Onun xəyalındakı pak dünya göylərdədir. Onun bu dünyası quşların azad uça bildikləri, buludların maneəsiz hərəkət edə bildiyi və ən əsası Uca Allaha ibadət etmək üçün əllərin ucaldığı səmadır. Ona görə də, şairin qəlbi və ruhu göyə uçar və quşlar, ulduzlar, ruhlar aləminə səfər edir. Səmada şairin özü ilə etdiyi səyahətdən sonra, o, geriyyə bu dünyaya döner. Məlum olduğu kimi, Məhəmməd peyğəmbər (s.a.v) merac zamanı göyün yeddi qatına çıxmış və hər qatında da peyğəmbərlərlə söhbət etmiş, peyğəmbərlərin dilindən mədh olunmuşdur. Şairin də səmada mərhələ-mərhələ gəzməsi və səmada yaşayan və var olanların dili ilə özünü mədh etməsi şairin merac hadisəsindən təsirlənməsinin bariz nümunəsidir.

Ərəb məhcər ədəbiyyatını tədqiq edən bir çox tədqiqatçılar Fevzi əl-Məlüfun “Alə Bisati-r Rih” şeirini yazarkən Dantenin “İlahi komediya” əsərindən bəhrələndiyini bildirirlər. Lakin İspan alimi Asin Palosios, İslam peyğəmbəri Məhəmmədə (s.a.v.) merac hadisəsi zamanı göstərilən cənnət və cəhənnəm, orada yaşanacaqlar ilə bağlı hədisləri tədqiq edərkən belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, Dante əsərini yazarkən məcəla ilə bağlı hədislərdən faydalanmışdır⁶⁶.

Fevzi əl-Məlüfun qardaşı tanınmış məhcər şairi Şəfiq əl-Məlüfun yazdığı “Abqar” şeirində də merac əlamətlərindən, xüsusilə Məhəmməd peyğəmbərin merac gecəsi geri qayıtarlarkən cənnət və cəhənnəmi, orada yaşanacaqları görməsi ilə bağlı yazılan hədislərdən təsirləndiyi hiss olunur. Belə ki, hədislərdə

⁶⁶ Qasımoğlu A. Məhəmməd peyğəmbərin meracı. Bakı: “Yazıçı” ədəbi nəşrlər evi, 1994, s.54.

Məhəmməd peyğəmbərə (s.a.v.) cəhənnəmin göstəriləndi bildirilmiş və cəhənnəm Peyğəmbərin dili ilə təsvir edilmişdir. Həmçinin cəhənnəmdə yaşanaqlar, bu dünyada törədilən bütün mənfi əməllərin hər birinə tətbiq ediləcək cəza formaları da hədislərdə aydın şəkildə göstərilir. Şəfiq əl-Məlüf da “Abqar” şeirində şeytanların, cinlərin günah işləməyə sövq etdikləri insanlarla birgə yaşadağı qeyri-real bir aləmə səfərdən və orada gördüklərindən bəhs edir⁶⁷. Həzrəti Məhəmmədin (s.a.v) real yaşadığı hadisəni şair xəyalən də olsa, bu şeirində təsvir etməyə və insan aqlının dərk edə bildiyi qədər təsəvvür yaratmağa çalışmışdır. Əslində, şair İslam peyğəmbərinin insanlara çatdırmaq istədiyi mesajı xəyalən səfər etdiyi dünyada mənəvi cəhətdən yaşadıkları ilə çatdırmağa çalışmışdır. Qeyd edək ki, xristian şairlərin öz yaradıcılıqlarında İslam Peyğəmbərinə tolerant mövqedən yanaşmaları və sözügedən şeirlərində merac hadisəsinin təsirinin duyulması müasir dövrimüzdə, xüsusilə İslamafobiyanın geniş vüsət aldığı, anti-İslam təbliğatların aparıldığı bir zamanda mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

III fəslin IV yarımfəslisi isə “Ərəb məhcər ədəbiyyatının Cənubi və Şimali Amerikada fəaliyyət göstərən qadın yazarları” adlanır. Mühacirətdə olan bu qadın yazarlar, əsasən, nəsr və publisistika sahələrində fəaliyyət göstərmişdilər. Məhcər ədəbiyyatının qadın ədibləri saylarının az olmasına baxmayaraq, öz kişi həmkarlarından geri qalmamağa çalışaraq vətənlərində baş verən proseslərə, xüsusilə qadın azadlığı probleminə biganə olmamış, bu məsələləri məqalələrində eləcə də, bədii əsərlərində işıqlandıraraq səslərini okeanın o tayından vətənlərinə çatdırma bilmiş, istər Qərbi, istərsə də Şərqi mətbuatında dərin iz buraxmışdılar.

Həm on dörd yaşında ikən tacir olan qohumu Kərəm Hənnə ilə ailə həyatı quraraq ABŞ-ın Luiziana ştatına mühacirət etmiş livanlı yazar **Afiyə Kərəm**⁶⁸ (1883-1924) burada nəşr etdirdiyi “Suriyalı qadın” adlı jurnalında, həm Amerikada nəşr edilən “Əl-Əyyəmi” (“Günlər”) qəzetinin redaktoru Yusif Nəman Məlüflə evlənərək ABŞ-a mühacirət etmiş digər livanlı xanım yazar **Necla Əbi əl-Ləmə Məlüf**⁶⁹ burada ərəb və ingilis dillərində nəşr etdirdiyi “Əl Fəcr” (“Sübh”) jurnalında, həm Homs şəhərindən olan mühacir ədib Corc Atlas ilə ailə həyatı quraraq Braziliyaya köçmüş **Səlvə Salama Atlas**⁷⁰ (1883-1949) 1914-cü ildə Braziliyada nəşr etdirdiyi “ə-Karma” (“Üzümlük”) adlı jurnalında qələmlərini ən çox qadınların hüquqlarını tanımaları, savadlanmaları uğrunda səfərbər etmişdilər. Həmçinin homslu mühacir İbrahim Atallah ilə evlənərək Çiliyə köçmüş livanlı

⁶⁷ 3. ص. المعلوم شفيق. عبقّر. ساويالو، 1949، ص. 3.

⁶⁸ http://arabwomenwriters.com/index.php?option=com_content&view=article&id=119&Itemid=109

⁶⁹ فتوح عيسى. افاق المعرفة. المرأة و الصحافة. دمشق، 1989، ص. 151.

⁷⁰ فتوح عيسى. افاق المعرفة. المرأة و الصحافة. دمشق، 1989، ص. 154.

qadın yazar **Mariya Yuni Atallah**⁷¹ (1895-1975) burada yaşadığı dövrdə “Çilinin tarixi” adlı kitabı ərəb dilində öz vəsaiti hesabına nəşr etdirmiş və pulsuz paylanması təşkil etmişdir. Mariyanın bu təşəbbüsü mühacirətdəki ərəb cəmiyyətləri və Çili hökuməti tərəfindən müsbət qiymətləndirilmişdir. Bundan əlavə, Mariya Yuni Atallah Çilinin paytaxtında ərəb ziyalılarında ibarət ədəbi klubun və San Tiyaqo şəhərindəki dövlət kitabxanasında ərəb bölməsinin təşkil edilməsinə müvəffəq olmuşdur.

IV fəsildə Cənubi Amerika ərəb məhcər poeziyasında əks olunan əsas mövzulardan danışılır. Belə ki, bu fəslin **I yarım fəslində** “**Cənubi Amerika ərəb məhcər şairlərinin milli və dini tolerantlıq baxışları**”nı əhatə edən şeir nümunələri təhlil edilmişdir.

Millətçilik ideologiyası Cənubi Amerikaya mühacirət etmiş ərəb məhcər ədiblərinin düşüncələrinə o qədər siraət etmişdir ki, onlar ərəb millətinin birgə, azad yaşamaları üçün əllərindən gələni əsirgəməyərək şeirlərində milli düşüncələrini təbliğ etmiş, ərəb xalqına, gənclərinə səslənərək azadlıqları uğrunda mübariz olmalarının, düşmənlə döyüşmələrinin və öz torpaqlarına, tarixinə, mədəniyyətinə sahib çıxmalarının zəruri olduğunu bildirmişdilər. Belə ki, Rəşid Səlim əl-Xuri “Ərəb birliyi” adlı şeirində müstəqillik əldə etmək üçün ərəblərin bir olmasının, birgə mübarizə aparmalarının zəruri olduğunu bildirir⁷²:

وما ضررتنا إن لم يك العرب وحدة وقد وحثتنا في الجهاد المقاصد
أصابع كفت المرء في العدّ خمسة و لكنها في مقبض السيف واحد

Ərəb birliyinin olmamasının bizə nə zərəri vardır?

Cihadda hədəfimizin tək olması bizi birləşdirdi.

İnsanın əlində beş barmaqı vardır.

Lakin qılıncın qınıni beşi də birdən tutur.

“Ey ərəb gəncliyi” adlı şeirində milli düşüncələrini əks etdirərək ərəb gənclərinə səslənən İlyas Fərhad isə yazır⁷³:

أشباب يعرب قم فحن هنا تلقى بملء صدورنا المحنا
لو لارجاء النازحين عن الأوطان فيك لانكروا الوطننا

Ey ərəb gəncliyi ayağa qalx!

Biz burada hər zəhmətə qatlanırıq.

Hicrət edənlərin sizə ümidləri olmasaydı,

Vətənlərindən üz çevirərdilər.

⁷¹ Yenə orada, s.149.

⁷² زيدان أسعد. أدب وأدباء المهجر البرازيلي. لبنان: الدار التقدمية، 2011، ص.179.

⁷³ Yenə orada, s.183.

Çili və Braziliyada yaşamış suriya əsilli şair Mişel Məğribi isə vətəninin və millətinin mənafeyi naminə dinindən belə imtina etməyə, bützlərə səcdə qılaraq kafirlər arasında yaşamağa belə razıdır⁷⁴:

ان ديني أن أترك الدين
من أجل بلادي و أعبء الاحجار
وصلاتي ان لا اله سوى الأرض
ولو كان أهلها كفّاراً

Mənim dinim vətəndən ötrü bütün dinləri tərk etməkdir.

Onun daşlarına ibadət etməkdir!

“Vətənimdən başqa məbud yoxdur” – deməkdir.

Həmvətənlərim kafir olsalar belə!

Məhcər ədəbiyyatının formalaşmasında mühüm xidmətləri olmuş Cənubi Amerika mühacir ədiblərinin dini düşüncələrinə gəldik də isə, onların əksəriyyəti xristian olmalarına baxmayaraq, digər dinlərə də tolerant mövqedən yanaşmış və yaradıcılıqlarında bu mövzuya toxunmuşdular. Bu səbəbdəndir ki, mühacir ədib Rəşid Əyyub xristian olmağına baxmayaraq deyirdi⁷⁵:

"أصلى لموسى وأعبء عيسى و أتلو السلام على أحمد."

“Musa üçün namaz qılır, İsağa ibadət edir,

Məhəmmədə salam göndərirəm.”.

Qeyd edək ki, dissertasiya işində xristian əsilli məhcər ədiblərinin Məhəmməd peyğəmbəri (s.a.s) mədh edən şeirlərinin təhlili nəticəsində onların haqlı olaraq vətənlərində dini aspektdən baş verən hərc-mərclikləri İslam dini ilə deyil, bilavasitə mövhumatçılıq, dinin mahiyyətinin doğru və elmi səviyyədə qavranılmaması ilə əlaqələndirdikləri məlum olmuşdur. Xristian əsilli Rəşid Səlim əl-Xuri bir çox şeirlərində İslam Peyğəmbərini mədh etdiyi üçün, hətta dinini dəyişməsi ilə əlaqədar düşüncəyə yol açmış, lakin müsahibələri zamanı xristian olduğunu və dinini dəyişmədiyini dəfələrlə bəyan etmişdir. “Bəşəriyyət bayramı” şeirində İslam dinini və Qurani-Kərimi insanlar üçün hidayət yolu kimi gören Rəşid Səlim əl-Xuri ərəblərin tarix boyu güclü millət olduğunu və İslam bayrağı altında qardaşcasına yaşadıklarını bildirərək millətini düşmənlərin fitnələrinə uymamağa çağırırdı⁷⁶:

عيد البرية عيد المولد النبوي
عيد النبي بن عبد الله من طلعت
يا قوم هذا مسيحي يذركم
فان ذكرتم رسول الله تكريماً
فبلغوه سلام الشاعر القروي.

Bəşəriyyət bayramı Peyğəmbərin anadan olduğu gündür

Allah peyğəmbəri Abdullahın oğlunun mövludu

⁷⁴ صيدح جورج. ادبنا و ادباؤنا في المهاجر الامريكية. بيروت: دار العلم، 1964، ص. 487.

⁷⁵ حسن جاد حسن. الادب العربي في المهجر. القاهرة: دار الطباعة المحمدية، 1962، ص. 401.

⁷⁶ الخوري رشيد سليم. ديوان القروي. بغداد: دار الحرية للطباعة، 1973، ص. 289.

*Ey mənim millətim! Bunu sizə deyən bir məsihidir.
Ey müsəlmanlar! Peyğəmbəri xatırladığınız zaman,
Bu “kəndli” şairin salamını ona çatdırın.*

Digər mühacir ədib İlyas Fərhad da “İslama olan qısqanclıq” adlı şeirində bu dinə qarşı rəğbət bəslədiyini bildirərək İslamın məhz şanlı keçmiş olan ərəblərə göndərilməsinin təsadüfi olmadığını, düşmənlər tərəfindən bu dinin əsaslarının və mahiyyətinin sonradan siyasi məqsədlər naminə təhrif edildiyini və bununla da ərəb ümmətinin parçalanmasına zəmin hazırlandığını bildirmişdir⁷⁷.

II yarımfəsil “Cənubi Amerika ərəb məhcər şairlərinin yaradıcılığında məhəbbət və vətən həsrəti mövzusu” adlanır. Qeyd edək ki, mühacirət illərində ağır həyat təzi keçirmiş mühacir ədiblər zaman-zaman qarşı cinsin nümayəndələri qarşısında sevgi duyğusuna qapılmış və sevgilərini aşiq olduğu xanımlara şeirləri vasitəsilə etiraf etmişdilər. Vətənlərindən, ailələrindən uzaqda, çətin şərtlərdə yaşayan aşiq ədiblərin sevgililərinə qarşı duyduqları eşq duyğusu onlara yeni bir güc, yaşama stimulu, yazıb-yaratmaq həvəsi verirdi. Bu ədiblər üçün eşq ruhun gözəlləşməsi idi. Aşiq olduğu xanıma sevgisini ona ithaf etdiyi şeir ilə özünəməxsus şəkildə etiraf edən məhcər şairi Hüsni Ğurab “Eşq” adlı şeirində yazır⁷⁸:

أراني في غرامك في نعيم وفي هذا النعيم أري هلاكي
Sənə olan sevgimlə özümü nemət içərisində görürəm,

Eyni zamanda, özümü bu nemət içərisində həlak olmuş görürəm.

Riyad Məlüf isə aşağıdakı şeirində sevgilisinə duyduğu hissələri dilə gətirərək, ona qul kimi aşiq olduğunu və ona inanmağını rica edir. Şair üçün sevgilisinə duyduğu hissələr dünyanın bütün naz-nemətlərinə sahib olmaq duyğusundan üstündür⁷⁹:

أحبك للعبادة أه منك وقلبك بين تأكيد و شك
إذا ملكت يدى الدنيا سابقى فقيرا قبلما تضحين ملكى

Ey sevgilim! Sənə bir qul kimi aşiqəm

Lakin sənin ürəyin şübhə ilə doludur.

Əgər bütün dünyaya sahib olsam,

Sənin qəlbinə sahib olmadıqca fəqir olaram.

Cənubi Amerikaya mühacirət etmiş məhcər ədiblərinin eşq mövzusunda yazdıqları şeirlərlə tanış olduqda məlum olur ki, mühacir ərəb şairlərinin bir qismi aşiq olduqları xanımlarla xoşbəxt ola bilməmiş, bu səbəbdən yaşadıkları duyğular pozitiv şəkildə poeziyalarına siraət etmiş, digər qism şairlər isə ayrılıq, nakam məhəbbət yaşadıkları üçün onların duyğuları şeirlərində neqativ formada, bədbin

⁷⁷. زيدان أسعد. أدب وأدباء المهجر البرازيلي. لبنان: الدار التقدمية، 2011، ص. 143.

⁷⁸. زيدان أسعد. أدب وأدباء المهجر البرازيلي. لبنان: الدار التقدمية، 2011، ص. 235.

⁷⁹. حسن جاد حسن. الادب العربي في المهجر. القاهرة: دار الطباعة المحمدية، 1962، ص. 304.

ruhda əks olunmuşdur. Buna baxmayaraq, hər bir məhcər şairi eşqin insan həyatında ən ülvi hissələrdən biri olduğu qənaətində olduğu üçün bu duyğuları ən saf, ən təmiz şəkildə yaşamağın tərəfdarı idi.

Vətən sevgisi, daima vətənə geri dönmə ümidi ərəb ədiblərini “vətən həsrəti” mövzusunda ən gözəl şeir nümunələri yaratmağa sövq etmişdir. Ərəb dünyası, onun təbiəti, dənizi, səması, torpağı, havası, hətta vətənlərində günəşin doğuşu və qürubunu izləmək belə qürbət eldə yaşayan ərəblər üçün fərqli və özəl idi. Çünki onlar istəməyərək də olsa, bunları duymaqdan, izləməkdən məhrum olmuşdular. İtirdiklərinin dəyərini daha yaxşı anlayan ərəb ədibləri şeirlərində ailələrinə, vətənlərinə, onun hər qarış torpağına duyduqları sevgi və həsrət duyğularını böyük məharət və incəliklə təsvir edirdilər. Bu şeirlərin əksəriyyəti o qədər incəlik və dəqiqliklə işlənib ki, onları oxuyan hər bir oxucu bir anlığa da olsa xəyalən ərəb dünyasına səyahət edərək müəllifin vətəni, ayaq basdığı yerləri, o an əsən küləyi, doğan günəşi, dalğalanan dənizi, sanki onun gözü ilə müşahidə edir.

Vətən həsrəti mövzunu ən gözəl və özünəməxsus şəkildə işləyən vətənpərvər və milliyətçi şair Rəşid Səlim əl-Xuri yazır⁸⁰:

وعند النوم أبصرها بنومي يظلّ خيال أوطاني أملي

Vətənimin xəyalı gözlərimin önündən getmir,

Yuxularımda da onu görməkdəyəm.

Mühacir şair Faris Butrus isə “Mənim Suriyam” adlı şeirində həmvətənləri üçün darıxdığını, daima öz əcdadları ilə fəxr etdiyini və vətənindən uzaqda yaşamağın heç də asan olmadığını belə dilə gətirir⁸¹:

أرضاً تولت مهجتي وفؤادي كم لي أحنّ لأهلها و أنادي
و الحسن ألبسها حلّي الأبراد تلك التي نقش الزمان جمالها
"سوريّتي" و محجّتي و مرادي تلك التي أرض العروبة أرضها
و بنكريات مكارم الأجداد. و أعالج الأشواق في ألم النوى

Necə də darıxmışam Suriyalılar üçün!

Ağlımı başımdan alan bu torpaqları xəyalımda səsləyirəm.

Bu torpaq zamana öz gözəlliyini nəqş etmişdir,

Onu ən gözəl zinətlərlə bəzəmişdir.

Bu torpaq ərəb torpaqlarının bir parçasıdır,

O mənim Suriyamdır, o mənim fikrim və arzumdur.

Qürbətdə ikən öz kədərini, əcdadlarımla şanlı xatirələri ilə azaldıram.

Beləliklə, vətən həsrəti mövzusunda şeirlərin təhlili zamanı bir daha aydın olur ki, dinindən, sosial statusundan asılı olmayaraq, “vətən” anlayışı hər bir məhcər ədibi üçün müqəddəs və başlıca amal olub. Onların əksəriyyəti

⁸⁰ زيدان أسعد. أدب وأدباء المهجر البرازيلي. لبنان: الدار التقدّمية، 2011، ص. 179.

⁸¹ Yənə orada, s.34.

mühacirətdə yaşasalar da, bir sıra uğurlar əldə etsələr də, şəxsi mənafeləri naminə vətənlərinə xəyanət etməmiş, hər an ölkələrinə qovuşma ümidi ilə yaşamış, ölkələrinin rifahı və ərəb millətinin maariflənməsi istiqamətində bütün güclərini səfərbər etmişdilər.

Tədqiqatın yekunu olaraq əldə edilmiş elmi-nəzəri qənaətlər dissertasiya işinin “Nəticə” hissəsində şərh edilmişdir. Beləliklə, aparılan elmi araşdırmalar nəticəsində, Cənubi Amerika ərəb məhcər ədəbiyyatının vətənidən, millətindən uzaqda, alışdığı həyat tərzindən tam fərqli bir mühitdə, üstəlik maddi ehtiyac içində yaşayan, lakin milli ideologiyalarına tam sadıq olan, xirstian olmalarına baxmayaraq, İslam dininə daima ehtiramla yanaşan, millətinin tarixindən, mədəniyyətindən heç bir zaman imtina etməyən ərəb ədibləri tərəfindən yaradıldığı məlum olmuşdur. Təbii olaraq, bu gün ərəb məhcər ədəbiyyatının varlığından bəhs etmək mümkün deyil. Lakin bu ədəbiyyat ərəb ədəbiyyatına qazandırdığı əsərləri ilə hələ də təsirini davam etdirməkdədir. İstər Qərb, istərsə də Şərq ölkələrində bir çox şərqşünas alim ərəb məhcər ədəbiyyatı və onun nümayəndələri ilə bağlı tədqiqatlarını bu gün də davam etdirməkdədir. Bu xüsusda, Azərbaycanın görkəmli şərqşünas alimi Aida İmanquliyevanın ərəb məhcər ədəbiyyatı, xüsusilə bu ədəbiyyatın Şimali Amerika qolu haqqında apardığı dünyamiqyaslı və dərin elmi araşdırmaların bu sahədə tədqiqat aparənlər üçün əvəzölunməz və dəyərlı mənbə olduđu vurđulanmalıdır.

Dissertasiyanın əsas məzmununu öz əksini aşağıdakı məqalə və tezislərdə tapmışdır:

1. **Literary Societies that Played an Important Role in the Development of Arabic Mahjar Literature.** International Journal of Humanities and Social Science. Vol. 3, No. 14, Special Issue-July 2013. ISSN 2220-8488 (Print), 2221-0989 (Online). New York, USA, 2013, s.200-207. Həmmüəllif: f.ü.e.d., prof. Vilayət Cəfərov
2. **Cənubi Amerikaya mühacirət etmiş ərəb məhcər ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Şəfiq əl-Məlüfun “Abqar” şeiri.** Azərbaycan xalqının Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 91-ci ildönümünə həsr olunmuş “Gənc Tədqiqatçıların II Beynəlxalq Elmi Konfransı”. Qafqaz Universiteti. Bakı, 2014, s.412-413.
3. **Писатели-женщины, представители арабской махджарской литературы.** Научно-теоретический журнал «Вестник Санкт-Петербургского университета», ВОСТОКОВЕДЕНИЕ АФРИКАНИСТИКА. Серия13, Выпуск 2. Россия, Санкт-Петербург, 2014, s.53-63. Həmmüəllif: f.ü.e.d., prof. Vilayət Cəfərov
4. **“Meraj” of Prophet Mohammed in the Reflection of South American Arab Mahjar Poetry.** International Journal of English and Literature (IJEL).

Volume 4, Issue 2. ISSN 2249-6912. Impact Factor (JCC)-2014: 4.0867, Index Copernicus Value-2014: 3.0. **India**, 2014, s.45-62. Həmmüəllif: f.ü.e.d., prof. Vilayət Cəfərov

5. **Ərəb məhcər ədəbiyyatının tanınmış nümayəndəsi Fevzi Əl-Məlüfun “Al-Bisati-r Rih” şeiri.** Azərbaycanın görkəmli şərqşünas alimi, professor Aida İmanquliyevanın 75 illik yubileyinə həsr olunmuş “Şərqşünaslığın aktual problemləri” mövzusunda respublika elmi konfransının materialları. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, **Bakı Dövlət Universiteti**, Şərqşünaslıq fakültəsi. **Bakı**, 2014, 241-244.
6. **Ərəb məhcər ədəbiyyatının tanınmış qadın yazarı Səlvə Salama Atlas Azərbaycanın görkəmli şərqşünas alimi Aida İmanquliyevanın elmi araşdırmalarında.** Görkəmli şərqşünas alim, filologiya elmləri doktoru, professor Aida İmanquliyevanın anadan olmasının 75 illiyinə həsr olunmuş “Şərq xalqları ədəbiyyatı: ənənə və müasirlik” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyəti, **AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu. Bakı**, 2014, s.63-66.
7. **The South American Arab Mahjar Literature.** Academic Research International. Issue: Vol.6, Number 1, January 2015 (Part II). ISSN:2223-9553 Online, ISSN:2223-9944 Print. **Pakistan**, 2015. S.185-191. Həmmüəllif: f.ü.e.d., prof. Vilayət Cəfərov

Qeyd: Doktoran Səadət Abdulla qızı İbrahimova 2012-ci il 10 oktyabr tarixində görkəmli şərqşünas alim Aida İmanquliyevanın 73 illiyinə həsr olunmuş “Gənc alimlərin elmi məqalə müsabiqəsi”ndə qalib gələrək 1 yer tutmuşdur. 2014-cü ilin 1 yanvar tarixində S.A.İbrahimova ABŞ-ın Nyu-York şəhərində fəaliyyət göstərən “Amerika Beynəlxalq Tədqiqatçılar Assosiasiyası”na (“American Association of International Researchers”) üzv seçilmişdir⁸². Səadət İbrahimova 2015-ci ilin mart ayından etibarən isə “İngilis dili araşdırmaları üzrə ərəb cəmiyyəti”nə (“Arab society of English language studies”) üzvdür⁸³. Ümumilikdə dərc edilmiş 15 elmi məqalənin müəllifi olan S.A.İbrahimovanın elmi fəaliyyəti barəsində 2015-ci ilin 8 iyun tarixində AZƏRTAC informasiya agentliyinin rəsmi internet sahifəsində “Şərqşünaslıq İnstitutunun əməkdaşının beynəlxalq uğurları” adlı məqalə yayımlanmışdır⁸⁴.

⁸² <http://aripd.org/aariforum/index/language/>

⁸³ <http://asels.org/saadat-ibrahimova/>

⁸⁴ <http://azertag.az/xeber/861853#.VXbCo8G2abA.facebook>

**ЮЖНОАМЕРИКАНСКОЕ КРЫЛО
АРАБСКОЙ ЭМИГРАНТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
РЕЗЮМЕ**

Диссертация посвящена исследованию арабской эмигрантской литературы, созданной арабскими литераторами, которые по экономическим и политическим причинам эмигрировали из Ливана и Сирии в страны Южной Америки в конце XIX – начале XX века. Необходимо отметить, что эта тема не являлась объектом отдельного исследования в востоковедческой науке, как в Азербайджане, так и в других странах на постсоветском пространстве. Диссертационное исследование состоит из введения, 4 глав, заключения и списка использованной литературы. Во введении обосновываются актуальность исследования, его научная новизна, цели и задачи, определяется его теоретическая и практическая значимость. В первой главе представлена всесторонняя информация об общественно-политических событиях, происходивших в Сирии и Ливане в указанный период, а также, впервые, широко исследуя причины эмиграции арабов, живших в Сирии и Ливане, подробно анализируются все тяготы их жизни в эмиграции, несправедливости и проблемы, с которыми они столкнулись в реалиях «Нового мира». Во второй главе исследуются литературные общества, которые основали, и вокруг которых сплотились, эмигрировавшие в «Новый мир» арабские интеллектуалы, и направления деятельности этих обществ. Здесь, также представлена обширная информация о самом крупном литературном обществе «Ал-Усба ал-Андалусийя» («Андалусское общество»), основанном литераторами-эмигрантами в Бразилии, исследуется связь этого общества с Андалусской литературой, созданной в VIII веке арабами в Испании. В третьей главе исследуются жизнь и творчество таких видных арабских литераторов, как Ильяс Фархад, Шукруллах ал-Джурр, Рашид Салим ал-Хури, Кейсар Салим ал-Хури, Февзи ал-Малуф, эмигрировавших в страны Южной Америки, представлена развёрнутая информация об издававшихся в «Новом мире» газетах и журналах, открытых там школах, с обучением на арабском языке. Кроме того, в этой главе впервые в востоковедческой науке было исследовано влияние, считающегося священным для исламского мира, события «Мирадж» («Вознесение») на сюжеты стихотворений христианских авторов Февзи ал-Малуфа «Ала Бисати-р-Рих» («На ковре-самолёте») и Шафика ал-Малуфа «Абгар» (название некоего утопического места), а также проведено исследование на тему женщин-писателей в арабской эмигрантской литературе. В четвёртой главе проанализированы наиболее поучительные и глубокие по содержанию образцы стихотворного творчества известных поэтов-эмигрантов, творивших

в Южной Америке, в том числе, созданные и на тему любви и тоски по Родине, и, отражающие их национальные и религиозно толерантные взгляды.

S.A. İbrahimova

**SOUTH AMERICAN WING OF THE ARABIC EMIGRANT
LITERATURE
SUMMARY**

The dissertation work on the emigrant literature established by the arab writers, who emigrated from Lebanon and Syria to South American countries in the end of XIX and the beginning of the XX century due to political and economic reasons, hadn't been developed in the science of the Oriental studies neither in Azerbaijan nor in any other post-soviet state. This, in its turn, made the research of South American branch of the arab emigrant literature on the academic level of utmost importance. The dissertation work consists of introduction, 4 chapters, conclusion and bibliography parts. The urgency of the issue was substantiated, scientific innovation, goals and objectives, theoretical and practical importance were identified in the introduction. The first chapter covers the socio-political events of Syria and Lebanon in detailed way and reasons of migration, the difficulties, challenges and injustice the authors faced during the emigration, the problems they had in "New World" were deeply analyzed for the first time. The literary societies established and united by the Arab intellectuals who emigrated to the "New World" and the activities of those communities were studied in the second chapter. Also there was provided wide information about the the biggest literary society established by the emigrant intellectuals in Brazil "Al-Usba al-Andalusia" and the links of this society with the Andalus literature founded by arabs of Spain in VIII century were studied. The life and activities of such famous arab authors as Ilyas Farhad, Shukrullah al-Jurr, Rashid Salim al-Khuri, Kaysar Salim al-Khuri, Favzi al-Maluf, Shafiq al-Maluf who emigrated to South American countries was deeply analyzed in the third chapter, also there was provided comprehensive information about the newspapers and magazines published in the arab language and arab-taught schools established in the "New World". Moreover, in this chapter for the first time in the science of the Oriental Studies, the influence of "Meraj" event, which is considered as a sacred in the muslim world, was analyzed through such poems as "Ala Bisati-r Rih" ("Over the flying carpet") by Favzi al-Maluf and "Abqar" (name of the utopian place) by Shafiq al-Maluf, who were of christian origins. The research about the famous women poetress was also enshrined in this chapter. In the fourth chapter, the most deep and meaningful poems reflecting the views of famous emigrant poets living in South America on national and religious tolerance, as well as love and homesickness, were analyzed accurately. The conclusion part

summarized major scientific outcomes and considerations that were obtained within the dissertation work.

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur
Tiraj 100

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ им.акад. З.М.БУНИЯТОВА**

На правах рукописи

СААДАТ АБДУЛЛА КЫЗЫ ИБРАГИМОВА

**ЮЖНОАМЕРИКАНСКОЕ КРЫЛО АРАБСКОЙ
ЭМИГРАНТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ**

**Специальность: 57.18.01 - Мировая литература
(арабская литература)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологическим наукам

БАКУ – 2015